

Handwritten notes in the top right corner, possibly including the word "Könyv" (book).

Handwritten notes in the middle left area, possibly including the word "Könyv" (book).

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

L. hung.

423.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Biblioth. Hung. Jankowichiana
S. Ord. 7.

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

JUTALOM FELELETEK

A'

MAGYAR NYELVRÖL,

A'

MAGYAR NEMZETI MUSEUM

1815. 1816. 1817.

ESZTENDEI

K É R D É S E I R E.

II. KÖTET.

Riadta

HORVÁT ISTVÁN,

A'

Széchenyi Országos Könyvtár Örzője

a'

Magyar Nemzeti Museum mellett.

P e s t e n ,

Ns. Trattner János Tamás' betűivel. 1821

A' II. Kötet Tartalma.

- 1.) GRÓF TELEKI JÓZSEF, Egy Tökélletes Magyar Szótár Elrendeltetése, Résztétele módja.
- 2.) HOLMÁR JÓZSEF, Próbátétel a' Magyar Helyes írás Philosophiájára.
- 3.) GEORCH ILLÉS, A' Magyar Helyesírás Fő Rend-
szabásairól.
- 4.) GÁTI ISTVÁN, Elmélkedés a' Magyar Dialectus-
ról, Lexiconról, és Helyesírásról.

279844

ELMÉRÉS

A

MAGYAR DIALECTUSROL

LEXICONROL

ÉS

HELYES IRASROL

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

1875

NYELVTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

Magyar nyelv és irodalom
A magyar nyelv története és jellege
A magyar nyelv szerkezetéről és kiejtéséről
A magyar nyelv grammatikájáról és nyelvtanáról
A magyar nyelv történetéről és jellegéről

ELMÉLKEDÉS
A'
MAGYAR DIALECTUSRÓL,
LEXICONRÓL,
ÉS
HELYES IRÁSRÓL.

ÍRTA
G Á T I I S T V Á N

1815 — 1817.

ESZTENDŐRE.

*Nehemias 15: 25, 24, 25. Látám, hogy a' Zsidók
és azoknak gyermekei, fele részént Azótbeli-
eknek nyelveken szólnának, és nem tudnának
zsidóul: annak okáért feddődém ő velek.*

1. §.

A' Magyar Nemzet, hogy jött ki Ásiából, hogy telepedett meg a' Pannon földén, elő adni, Hisztórikusok dolga, mint tartotta meg Nemzeti Jussait Diplomatikusoké, külső belső polgári állapota, Státisztikusoké, földének minémősége, határai, Geográfusoké, nyelvének természete, Filológusoké. Én csak ehhez szóllok.

2. §.

A' Magyar Nemzet, eredetére, Asiai, ugy a' Nyelve is, melly mindég elég bő volt a' Nemzet esméretéhez képest, még a' Káspium, és Tanais, Volga vizek közt laktábanis, és azt meg tartotta, annyi Nemzeten keresztül jöttében, és a' Pannon földén, annyiféle Nemzetekkel való öszve egyeledésébenis, a' maga eredeti valóságában. A' Deák, Olaszszá, Franczézá, Spanyollá, Oláhvá; a' Német, Belgává, Anglussá vált. A' Magyar pedig áll eredeti valóságában, annyi nyomattatások köztis, mellyben áll az ő szüzessége.

3. §.

Mihelyt Heresztyénekké lettek a' Magyarok, Sz. István Hírály alatt: mindjárt a' Deák foglalta el nyelvének királyi székét, a' hivatalos dolgoknak folytatásokból ki rekesztetett. Melly annyi sokat ejtett is rajta, hogy betűi és írásának módja, úgy elveszték, hogy azoknak feltalálásokkal, még eddig, ha-

szontalan biztattak későbbi Tudósaink. De a' nyelv tsak ugyan meg maradt zavarodás nélkül (2) élő nemzetünk szájában, mind e' mái napig.

4. §.

Noha pedig, mind az Árpád maradékinak, mind az idegen nemzetekből származott Királyainknak, mind az Ausztriai és Török Birodalmoknak alatta szüntelen nyomattatott nyelvünk a' Deák nyelv által, 700 esztendőknél elfolyások alatt: de Nemzetünk érzéketlenül viselte, mind addig, míg látván II. József, melly visszászás volna, egy meg holt nyelvvel 's annak tanulásával, annyi Nemzeteket sanyargatni, a' mennyi széles Birodalmában elterjedve volt: mint másutt, úgy Nemzetünkbeis a' Német nyelvet hozta be a' közönséges és hivatalos dolgoknak folytatásokra. Ez az ujítás Nemzetünket meg rázta, tűzbe hozta, és 700 esztendei szenderedéséből, feltvén nemzeti characterét, fel ébresztette, józanabb gondolatra hozta és az 1790° ország gyűlésén, nem tsak a' Német nyelvet vetette meg egy átaljában közönséges meg egyezéssel, hanem nagy része odais hajlott, hogy a' Deákot is meg vessék. De erre nézve Országunk meg hasonlott, egy része a' Deákot, másik a' Magyarat sürgetvén. A' vetélkedés sok kérdéseket szült. A' Deák nyelv pártfogói azt a' tettetes nehézséget hánytorgatták leg inkább, hogy nyelvünk, szűk, elégtelen 's alkalmatlan a' közönséges dolgoknak folytatásokra. Ezen, nyelvünket nem értő Magyarainknak, valóban gyalázatos ellenvetésekre, Nemzeteket szerető, igaz szívű Magyaraink, annyira meg indultak, hogy seregenként tódultak és dolgoztak mind magános személyek, mind társaságokban álva, annak meg mutatására, hogy ez méltatlan vád nyelvünk ellen. Még az 1791 diki ország gyűlés el nem mult, hogy Gáti István meg mutatta egy Hazafiúi Elmélkedésében a' Görög, Kerekes, és Pé-

ezeli által jutalom mellett fel tett kérdésekre, mennyire hátráltatja a' Nemzet boldogítását anyai nyelvének el mulatása, és nevelje annak használása' boldogságát, és mennyire legyen a' Magyaroknak a' Deák nyelvre szüksége. Ez után egy Grammatika készítésére tett jutalomnál fogva készült a' Debreczeni Magyar Grammatika. Ezek után hasonlóan fel tett, de általa el nem fogadott jutalomra mutatta meg Gróf Teleki László Ő Nagysága 1806 mennyire ment a' Magyar nyelv mivelése a' nevezett ország gyűlésétől fogva, és mint lehetne azt jobbanis ki terjeszteni. Mellyekből ki teczett nyelvünk mivelésének nem tsak hasznos és szükséges, hanem bőv és betses voltais. A' mikor osztán nyelvünk királyi székébe isült az 1806-diki törvény szerént. Ezen törvény ujj tüzet adott Magyarainkba, és már most a' meg lehető fogyatkozások pótlásokra, még a' Vármegyék is egyesítették magokat egymással, a' magános Fudósokon és nyelvmivelő Társaságokon kívül, mellyet már Felséges Nádor Ispányunk is Pártfogása alá vett. De nyelv mivelőink meg hasonlottak, mind a' Dialectus, mind az Írásra nézve, és némelleyek annyira eltávoztak ősi Magyarságunktól, hogy ha tsak a' külömbbség öszve nem gyalultatik valamelly Filozófiai és Filológiai principiumok által, egy nyelvünk 50 esztendő alatt két olyan nyelvvé válik, mellyeket a' különböző Vidéknek lakosi vagy éppen nem, vagy nehezen fognak meg érteni.

Ezen meg eshető gonosznak eltávoztatására és meg előzésére, jónak látta a' Marczibányi Intézetre ügyelő Híküldöttség jutalomra fel tenni, mint igaz Magyar és hazafi Társaság, e' következő 4 kérdéseket

I

Mi a' Dialectus Grammatikai értelemben? Vagy-nak é e' tekintetben a' Magyar nyelvnek Dialectusai? Ha vagynak: mellyek azok különösen? Mibe

külömböznek egymástól? És mint lehetne általok bővíteni a' Magyar nyelvet?

II.

Minő tudományos rendszabások szerént kellene és lehetne, ujj szókkal és ujj szóllás módokkal a' Magyar nyelvet bővíteni? (El mulhatatlanul meg kívántatnék a' meg fejtésben, hogy a' Magyar nyelv külső történetei, grammatikai alkotmánya, az Európai tudós nyelveknek példái, és az a' tekintet, hogy a' Magyar nyelv napkeleti nyelv, folyvást szem előtt tartassék.)

III.

Mellyik volna az a' leg alkalmasabb mód, melly szerént egy tökéletes magyar szó könyvet (Lekszikont) lehetne készíteni? Ki kellene-e annak a' Magyar Nyelv régiségeire és a' tartománybeli szavakra 's szóllás módokra, vagy a' Magyar nyelvnek külömbb külömbb féle dialectusaira terjeszkedni? Melyik leg rövidebb uton lehetne a' leg alkalmasabb módot végre hajtani?

IV.

Miképpen lehetne a' magyar helyyes írást (Orthográfiát) az egymással ellenkező szokások, és önkényes vélemények helyett Filosofiai printzipiumokra építeni.

5. §.

Nem Magyar az, a' ki ilyen kérdésekre nem érez Nem érez, a' kinek módja lévén benne nem dolgozik. — Én Magyar vagyok, szeretem Nemzetemet Nyelvemet, örömet dolgozom hát ilyen Nemzetem 's Nyelvem ditsőségét tárgyazó munkába. Mellyben ha a' kérdést tevő Ki-Küldöttség tárgyának egészen meg nem felelhetnékis, leg alább használok valamivel. És mivel tsak a' fő czélt nézem:

sem pompás, sem hosszú beszéddel nem akarok élni. Az időnek rövidsége (melly rám nézve kicsiny) nemis enged. Ha tehát nagy és keresett ékesen szóllással nem élek, vagy ilyen iskolai tudományú kérdésben idegen szót elegyítek beszédembe: reménylem, hogy a' legyeken kapdosni alatsónyságnak tartó erős és fen járn tudó sasok, nem fognak meg ítélni, kivált ha meg gondolják, hogy szunyog után kapdosni Czinege dolga. Azt se fogják talám rosszra magyarázni, ha ollykor mellesleg való kérdésekre ki terjeszkedem, mellyek csak ugyan világosítására valók lesznek a' fő célnak.

6. §.

A' Dialectusról közönségesen.

Dialectus görög szó. Jö ettől διαλεγομαι beszéllek, mellyből formáltatik ez a' Deák szó. A' kik csak kicsint tudnak is görögül, tudják hogy ez teszen különböző nyelvet is a' görögöknél, de teszen ugyan azon egy nyelvnek különböző módon való beszéllésétis. Itt ez utolsó értelembé vevődik. És így διαλεκτος, Deákoson dialectus, teszen itt ugyan azon nyelvnek különböző módon való beszéllését, szóllásban való különböző módokat.

7. §.

Minden nyelvnek van különböző dialectusa, az Europaiaknak éppen ugy mint az Asiaiaknak, melly leg inkább ezekben áll.

1. a' *hangoknak különböző módon való ki ejtéseiben.* A' hangokat jelentő fő betűk a' nyelvekben közönségesen öt a e i o u, a' Magyaroknak még kettő ezeken kívül ö ü. De ezeket olly tsudáson ejtik ki, nem csak a' különbözők, hanem ugyan azon egy Nemzetis; hogy a' halló fül, alig tudja meg ítélni: sőt néha nemis, mitsoda hangot ejt. Ezt ak-

kor lehet észre venni, mikor esméretlen szót hall az ember p. o. a' magyar *kék*, úgy ejti sokszor mint-
ha *kik* volna, pénz *pinz*, *mozsár* *mazsár*,
kő kü, *köd ked*, Az Görög *ήμερα* *άμερα*
ονομα *δονομα* A' Német Erkentnisz Erkantnusz

2. Az *accentusoknak elváltoztatásokban* bíró
bíró, buza búza, lel lél. Görög *καλος* *καλός*.

3. A' *hangoknak hosszabb vagy rövidebb nyújtásokban* Baalám

4. A' *Hangatlanoknak kétségesen való ki ejtéseiben*.
Nevezetesen, az ugyan azon organumi betűknek egy
formán való ejtéseiben, mint kivált a' Német *du*
bist, *tu pist*; Wakter, Bakter.

5. El *tserélgetésekben*, görög *καρδια* *κραδια*.

6. Azoknak *keményebb vagy lágyabb meg-
nyomásokban*.

7. A' *szóknak meg rövidítésekben, vagy hosz-
szabbításokban*. kéne kellene, vón volna, *φιλεω*
φιλω, gehabet gehabt.

8. *Külömböző szókkal való élésben* bögre tsu-
por, ütöm dobom, Liba pipe. Bátor leg inkább ezek-
re megyen ki minden nyelvek dialectusa: de mégis
vagynak ezeken kivüli minden nyelvbe többis, mel-
lyekről alább (9, 10). Származik ez a' külömböző dia-
lectus abból

a) hogy a' Nemzetnek hangját, szók ejtésének
módját, észre vehetetlenül megkapják az emberek,
azoktól az idegenektől, a' kikkel társalkodásban élnek;

b) hogy a' késedelmes és akadozó nyelvű ember,
a' nehéz ki ejtésű hangokat és szókat könnyebb ej-
tésekre változtatja. És ezt egymástól a' könnyű nyelv-
vűk is meg szokják, kivált ha nagy embertől halják.
A' selyp Fejedelemnek, az udvari szolgáiis selypek.
Szókrates tanítványa, mind szerettek görbe hátuk
lenni. A' Rhinai Nemzet az *r*-et nem tudja ki mondani;

c) hogy nem igen törekedik arra a' köznép, hogy igen pontosan ejtse a' hangokat. A' honnan, nemis mindenkor ejti azokat egy formánn. Én ugyan próbáltam a' Bétsi Németeket igen sokat, hogy reá esmernék szavokra, mellyeket én könyvből tanúltam tisztán. De a' szóra, száz közzül egyre há rá esmerhettem.

8. §.

Két féle a' Dialectus minden Nyelvbe.

Mint a' Nemzet két féle, Irástudó és Irástudatlan: úgy a' Dialectusis

a) *Irástudóké*, kik a' tanulás által pallérozva lévén a' Szóllások modjátis pontosabban teszik, valamint a' Szóllások formáitis érthetőbben, tisztábban, az Irások szerint

b) *Irástudatlanoké*, a' kik sem tisztaságára a' ki ejtéseknék, sem az írásra nem figyelmeztvén, sem figyelmeztetni nem tudván, elégnek tartják, ha a' mint hibáson beszéllő szülőiktől meg tanulván hibáson akár hogy ejtsék a' szókat és szóllások formáit, tsak a' közönséges életben érthetők legyenek.

9. §.

Különösen némely nyelv Dialectusairól.

A' különböző dialectus meg van minden nyelvben: úgy az Europaiakban mint az Asiaiakban. De egész Grammatikák kellenének ezekre. Itt tsak rövideden.

10. §.

Némely Europai nyelvek Dialectusairól.

Az Europai nevezetesebb Nyelvek a) Görög b) Deák c) Tót d) Német.

a) *A' Görög nyelvnek* négy nevezetesebb dialectusi vagynak

1) *Jóniai* melly nem huzza öszve a' hangos betűket sem az beszédben sem az írásban ποιέω καλέω χρηζιν, ezek helyt ποιῶ καλῶ χρηζέω. A' π sokszor κ-vá változtatja: πως κῶς. Némely betűit eltseréli καρδια κραδια. Az ο helyt ε val él ὄνομα νομα, az αυ helyt ου val αὐτος ουτος 'sa't.

2) *Az Attikai* az öszve tsoportozott hangosokat öszve huzza, a' καλέω ból tsinál καλω - t az s-et t-re változtatja sok helyt πρασσω ból tsinál πρατῶ, a' π hez τ is tesz πόλις πτολις.

3) *A' Dóriai* az η helyt α val el 'ήλιος ἄλιος, ἡμέρα ἄμερα, az ε helyt ω t az ει helyt υ-lont mond.

4) *Az Eoliai*, a' hang jeleket tserélgeti el κάλος - t κάλος-nak mondja, a' két hangos közibe harmadikat szúr 'αῖε helyt αῖε.

b) *A' Deák* a' maga arany idejébe nem esmerte, ezeket a' származtatásokat: *osus* ingeniosus, *edo* albedo, *bilis* amabilis, *tudo* promptitudo, *tas* paupertas, *atio* dominatio, *tio* actio, *antia* fragrantia. A' más nemzetek formálták ezeket a' magok nyelvek módjára. Míg a' ki mondásais a' Deák szónak annyi féle: a' mennyi Nemzet szájában forog. A' Német után, ma tsak nem minden Nemzet vékonyon és sziszegve ejti az s-t passer paszszer; pedig, ha a' régi Deákok úgy ejtették volna, nem lett volna szükség arra, hogy a' magyar írásba sz kettős betűt vigyenek be deák papjaink. Ezeket a' Deák szókat: *flecte genua tua* a' Francz és Spanyol így mondja: flecte zsenüa tüa. A' más nemzet is a' maga természetéhez alkalmaztatva ejti azokat. Ugy hogy azt lehet mondani, hogy a' Deáknak, annyi féle dialectusa van, a' mennyi különböző Nemzet szájában forog. — De magában a' régi Deák nyelvben is meg volt ez a' külömbbség: illi olli

A' ki a' 12 táblájú törvényt, a' Cziezero idejébéli Deáksággal egybe veti: meg fogja ezt látni.

Kivált az accentusokat úgy elváltoztatták a' különböző nyelvek, hogy ha a' Poézisbe meg nem maradt volna, mivel a' Deák fel nem tette azokat az Irásba, ma nem tudnák egy accentusátis.

c) *A' Tót, Orosz, Lengyel*, egy törsököös nyelv, és jobbára, tsak a' dialectussal különböz egy mástól. Azon kívül hogy a' Tót a' szókat keményebben és mint egy a' nyeldeklőnek lenyomásával mondja ki: az Orosz nem annyira, de tsak ugyan elég tisztán, a' Lengyel igen tsinosan és mintegy meg sziszegtetve, más képpen is ejti a' szókat. A' Tót azt mondja: ne znam, az Orosz ne znau, a' Tót steráz az Orosz: szkoro. Magába az oroszba is vagynak ismét különböző dialectusok: Klib kleba, Kony konyi, Doroha dorohi, Vuszka vuszki, Honya konyi, Oheny ohnya, Otze'otse otsa, Voda vodi, Kulko kulki, Volu voli 'sa' t.

d) *A' Németek* közt a' Belgát, Anglust nem emlitem, mert ezek nagyon eltávoztak az eredeti Németstől. *) *A' Szaksz* negédesen (graviter) mondja ki a' szókat a' nyeldeklőnek erős lenyomásával, a' betűket tisztán kiejtve írás szerént, a' Tátatokat sem el nem tseréli sem öszve nem vonja, sem el nem nyeli. **) *A' Sváb* a' szókat habarja, a' betűket és Tátatokat öszve vonja, essen helyt essn, gehabet helyt gehabt v. khabt, az *ein t e* nek mondja, a' *zu dem* et zumnak, az ugyan azon organumi betűket el tseréli a' *b p* - vel *d-t* - vel, *g k* - val, az *f v* - vel, vo pist tu kvesen. **) *Az Ausztriai* a' hangatlanokat öszve vonja a' ki mondásban, el simítja, lágyítja, haben helyt habe.

*) *A' Helvétus* már tisztábban ejti valamivel, néha szükségtelen betűkkel szaporítja a' szót az hangozókat el tseréli: Erkentnisz-ből tsinál Erkantnusz,

össze huzza: gelehret-ből gelehrt, himmeln-ből himmlen-t, a' rühiges-ből rüviges-t.

10. §.

Az Asiai nyelvek' Dialectusáról.

Az Asiai nyelvek közzül kevésse vagyunk esmeretesek, kivált a' beszéddel, mert távol vagyunk tőlök, össze köttetésbe se vagyunk vélek; külömben is sok közzüle megis holt nyelv. A' mit tudhatunk is, leg inkább írásból. A' mellyeket valamennyire esmérünk, leg inkább az Arabs, Háldea és Sidó.

a) *Az Arabson* kívül a' több említettek meg holt nyelvek. Ezekkelis távolságok miatt, nints közösülésünk. Az Írásokból tudunk mégis annyit, hogy a' Sidóval nagyon atyafias. A' minthogy eleinte annak betűivel élt. Elsőbe csak az Abgad Hevez, vagy אבגדה כזך betűkkel. De nem lévén elég ez a' 7 betű minden szó ki ejtésekre elegendő; az után csak nem minden betűt fel fogták a' Sidóknak. Ez után vették a' Guficus betűket a' Háldeusoktól a' Mahomed ideje táján, mellyel éltek kivált a' Koreisiták, és a' mivel iratott a' Koránis. Ez igen alkalmatlan, nagy, formátlan, késedelmes Írásnak módja völt: meg változtatta ezeket Abuli Ibn Mokla, Arrádus fő hadi vezére és Minisztere, ugyan ezen Halifának idejében a' Hegirának 4-dik és így a' Krisztus Születésének 10-dik Századjában. És ma ezzel élnek az Arabsok. Ez a' nagy ember a' 'Sidóknak 5 hosszú és 5 rövid hangos betűi helyett hármat vitt be a' maga ujj írásában u. m. Fat-hát egy illy görbe pontozott vonást ٔ az *a* és *e* jelentésekre. Kesrát, alól tévén a' vonásnak a' pontozást így ٲ az *i* jelentésére. Dammát a' vonás felebe egy kis *v*-t tévén így ٴ az *o* és *u* jelentésekre. Ezt ő a' nyelv természetéhez alkalmaztat-

ván, a' jő ki belőle, hogy az Arabs dialectus két féle volt 's a' mais. Némely vidék az *a* helyt *e* vel, az *o* helyt *u* val élt és él mint a' magyaris veder vider, szép szip, veres vörös. A' hangatlanokatis el tserélé mint Mekka bekka, Golgota gogoltha.

b) *A' Káldea és Sidó dialectus* nem igen nagyon különböznek egy mástól. — A' Sidó dialectus vagy beszéd módja igen bizonytalan a' miatt, hogy az élő nemzet szájából ki halván a' mennyi nemzet használja; tsak nem annyi féleképpen beszéli. Sok betűit ki sem tudjuk mondani, minémű kivált az *N Y*

A' hang jeleitis különböző módon határozzák a' ki mondásban mind a' Mazoréták, mind a' Keresztyén Grammatikusok. A'

Kameczet *N* némelyek *a* mások *o* mások ismét *ao*-nak

Tzerit *N* az *e* és *i* közt, az *a* rais hajló hangnak.

Khireket *N* némelyek tiszta *i* nek mások *ei*-nek

Kilemet *in v. N* . *o*-nak *ó*-nak *oo*-nak

Schureket *in* némelyek tiszta *u*-nak, mások *ou*-nak, vagy *uu*-nak mondják. Így van a' dolog a' rövid hangosokkal és a' Schévákalis.

A' hangatlanok közt azon kívül hogy némelyek tsak nem mindeniket a' *h*-val kettős betűkké teszik, mások nem, az *N* bizonytalan ki ejtésű a' *ı* némelyek *z*-nek mások *ds*-nek az *Y* némelyek *hhh*-nak mások *gn*-nak mások *nya*-nek a' *Y* némelyek *tz*-nek mások *tds*-nek a' *W* némelyek *sch* mások *sj*-nek mondják. Így a' dialectusnak a' különböző nemzeteknél nagyon különbözőnek kell lenni. De egész Grammatikáját kellene elő adni a' nyelveknek, ha minden dialectust kéne ki magyarázni. Elég itt ennyi, annak meg mutatására, hogy minden nyelvnek vagynak dialectusai. Van ez a' magyarnakis, mellyről szolla-

ni és bővebben elő adni sietek, mint a' kérdésbe fő dologra.

11. §.

A' Magyar Dialectusról.

Sok Tudósaink a' Sidó Testvérjének tartják Magyar nyelvünket. Igyekeztek ezt meg mutatni leg elsőben Bernegger, az után Otrokotsi Foris egész könyvet írván és sok szókat öszveszedvén mellyek a' Magyar nyelvbeis meg vagynak. De e' tsak úgy teszi egygyé a' nyelvünket a' Sidóval: mint a' Sajnovitsé a' Lapponiaiakéval. A' sem sokat tesz, ha igaz volna, hogy hangosok nélkül lehet olvasni a' magyar Irástis, melly a' Sidóról sem igaz, külömben a' hangosok jeleit a' pontokat nem hozták volna a' Sidó nyelvbe. De se kedvem sem időm nints ennek további vitatására. Nemis nagyon tartozik fő czélunkra. Elég itt annyit tudni, hogy nyelvünk napkeleti (2.) és hogy a' napkeleti nyelvből sokkal több segítséget vehetünk, ennek fejtegetésére; mint az Europaiakból.

12. §.

A' magyar nyelv és több napkeletieknek hasonlatosságokról.

1. A' napkeleti nyelveknek gyöker szavai, mint akarják a' Grammatikusok, különösen pedig a' 'Sidónak három betüből megy ki, ide nem számlálván a' hangosokat. A' magyar gyöker szókis többnyire ilyenek minemük a' tagok, és tsak nem minden természeti dolgok, ég, föld, tűz, víz, nap, hold, fa, hő's a' t. fő, szem, orr, kéz, láb, has's a't.
2. A' Sidónak gyöker szava az Igébe az el mult időnek 5-dik személye. A' magyarnak az Indicativus praesensének 5-dik személye.

5. A' Sidónak minden gyökér szava némellyek szerint Ige, noha sok grammatikusok más értelemben vagynak. A' magyarnak ugyan nem tsak ige, hanem név, névmásra határozó, öszve kötő, előlutóljáró, közbe vető is van elég
4. A' 'Sidó gyökér igéből sok más féle igéketis lehet származtatni (47.218.) lehet a' magyarbólis: ír, írhat, irogat, irattat.
5. A' Sidó ragasztékokkal (affixumokkal) is él mind az Igébe mind a' névbe. Él a' magyaris irom, irod, írja, fám, fád, fája
6. A' Sidó két Substantivumot öszve ragaszt egy több dolgokból álló Idea elő adására, a' Magyaris párnazsák, levéltáska. — De még ezek nem teszik egy atyafiságúvá a' nyelvet. Annyival inkább, hogy mind a' származtatások, mind a' hajtogatások különbözők egymástól. Jól vette fel Budai Ur ezeket annak meg czáfolására, hogy a' Sajnovits által elő hordott egy néhány szók nem mutatják még azt meg, hogy a' Laponoknak egy nyelvek van a' Magyarokkal. El hagyván hát ezeket nyuljunk most a' dolog valóságához (meritumához.)

15. §.

A' Magyar kétféle Dialectusairól.

A' Magyarnakis dialectusa két féle (8) 1 Túdósoké, 2 Irástudatlanoké.

14. §.

A' Tanult Magyar Dialectusokról.

Az Irást tudó magyarok dialectusa kétféle: Tisza-mellyéki és Duna mellyéki. Ezt többnyire a' Catholicusok, Amazt a' Protestánsok követik. De hogy könnyebben felvehető legyen: együtt adom elő mind a' kettőt. Melly leg inkább ezekben áll és különbözők egymástól

1. A' Tisza mellyékieknek kevés gyökér szavok van mellyekbe, kivált rövid *ő*-vel élnének. A' Duna mellyékiek ellenben igen sok *e* vel hangzó szavakat *ő* vel mondják p. o. veres vörös, per pör, betű bötű, gyenge gyönge, gyeplű gyöplű, tsepű tsöpű.
2. Az *l* et *ly*-é nem változtatják mint a' Duna mellyékiek sem meg fordítva az *ly* et *l*-lé homály homál, némely némel, pöröly pöröl, feljeb fellebb, mellyet mellet, olyan ollan, tellyes telles, elsüljedt el süleedt.
3. A' határozatlan módját az Igének, tiszta *n* en végzi, mellyet a' Duna mellyékiek *ny* é változtatnak, alunni alunnyi, jární járnnyi, ostorozni ostoroznyi, sütnyi szeretnyi etc.
4. Az Ragasztékot sem töldja a' határozatlanhoz rend szerént: alunnya, járnnya, sütnye
5. Haszontalan potlékkal az *a*-val sem él mint a' Duna mellyéki: ott a, oda a, ahon a, eredj a, ide a, rázd a megyek a. Vagy ha él: az *a* helyt *la*-t mond ott la, oda la, ide la, rázd la.
6. A' *j*-t nem változtatja *gy*-vé: jöni gyöni, sem a' *gy j* vé gyurka jurka, gyenge jenge.
7. Az utóljárókat egészen ki mondja, mellyet a' Duna mellyéki el harap: a' földhöz ütötte, a' földhő, ahoz ment, aho ment.
8. A' kezdő éles *é* vel él, mellyet a' Duna mellyéki meg tompit: voltále? találtade, elhoztade? ezek helyt vóltalé, találtadé, elhoztadé?
9. Más és igaz magyar szavakkal él, mellyek helyt más szókkal él a' Duna mellyéki; tsupor helyt bögre. Sokszor pedig idegen szóval, a' poharat klázlinak, a' sodort sonkának, az asztalkeszkenőt szervétnek, a' tengeri szőlőt ribizlinek, az gyöngykását gerslinek, a' fodort garnérnak.
10. A' két hangatlanon kezdődő Tátatoknak két betűit két felé osztja, mellyeket a' Duna mellyéki meg

meg hágy együtt: drága, flotta, de a' Tiszamel-
lyékinék: darága, folotta. De erről az Irástudat-
lanok dialectusába leszsz több szó (22) mint hogy
az Irás tudók mindenütt meg tartják úgy, a' mint
más nemzettől magoknak által vették.

15 §.

Még a' szóknak öszve rakásokban is, nagy a
külömbbség e' két vidéki tudós Magyarok közt. A'
Tisza mellyékiek tiszta magyarsággal rakják azokat
öszve. A' Duna mellyékiek pedig sokszor Némete-
sen, de leg inkább Deákoson. Németes: el vette a'
nélkül, hogy tudta volna; el vette nem tudva, vagy
el vette, hogy nem tudta Deákosok ezek: bátor
vagyok állítani, e' helyett: bátran állítom. És pedig
külföldieknek, e' helyt: még pedig külföldieknek.
A' nem háládatlan haza, e' helyt: a' háládatos ha-
za. Alszik bátor, e' helyett: bátran. Tisztelendő
Ur. $a + b - c$. a több b kevesebb c , e' helyett: a
meg b c hijján. Illyen Deákos magyarsággal tele lé-
vén tudós Catholicusainknak ujabb könyvei, akár
egész könyvekre lehetne az e' féléket öszve szedni.
Pázmán Péter és Káldi György munkáiba, e' félé-
ket nem találunk.

Ide valók még a' Példa beszédeknek fordításaiis
a' Deákból. p. o. téglát mosni e' helyett: falra hány-
ni a' borsót. Nem minden fából lesz Merkurius, e'
helyett: nem leszsz a' kutyából szalonna. Minden
ember kováttsa a' maga szerentséjének, e' helyett:
a' ki mit főz azt eszi. De nem szükség erre több
példa, mellyekre ezeret lehet találni, nem tsak a'
Deákból lett fordításokban, hanem eredetes munká-
jokbanis azoknak, kik nagy Deákok lévén magya-
rul dolgoznak.

16 §.

A' mi régibb magyar íróink, akármi szerzetbeliek voltak, bátor az Írásnak módjába különböztek is mind addig, míg a' betük jó móddal meg nem alapítottak; Tisza mellyéki dialectus szerént való beszéd módján írtak. Pázmán, Hálldi, mind a' szerént írtak, sőt az a' Posoni B. Thekában találtatott töredékis, mellyet Révaiba olvasunk, bár akármi tudáson vanis írva: Tisza mellyéki dialectusra mutat Lásd § 77.

17 §.

A' Köznép v. Írástudatlanok Dialectusáról.

A' köznép dialectusa a' magyar Hazában tsak nem annyi, mint a' Vármegyék száma. Ezeket egyenként ki fejteni mind, lehetetlen, annyival inkább, hogy mint fellyebb már emlegettem (§ 1.) olly tsudálatosok a' köz nép ki ejtéseknek módjai, hogy meg ha hat annyi betűink volnánakis: nem lehetne azokat írással elő adni. Elégis a' nevezetesebbekről szólni. Ez négy 1 Felföldi vagy Duna mellyéki, 2 Alöldi vagy Tisza mellyéki 3 Görgői Balog völgyi az Éjszaki részeken 4. Székely Erdélyben.

18 §.

Hogy hát azon számtalan szók ejtéseknek különböző módját, ha tsak valami homályosonis elő ad hassuk írással: a' betűkről kell előbb szóllanunk. A' betük eredetéről formájokról helyes vagy helytelen voltokról alább (§ 19) majd mikor az Írásról beszéllünk. Itt elég azt tudni; hogy azok hangosok és hangatlanok, mellyek a' torok nyeldeklőjének hangot adó ki nyílásoknak és az ajjakak nyelv különböző mozgásoknak jelentésekre gondoltattak ki. A' hangot adó nyeldeklöt, lehet fellyebbis emelni, lejebbis nyomni, az ajjakokat is, mellyek a' hangot

meg szaggatják, és a' nyelvetis lehet, vagy erősebben, vagy gyengébben, vagy hirtelenebb öszve vagy egymáshoz nyomni, vagy késedelmesebben, ezekből származik a' szó ejtésnek külömbbsége, még pedig a' szerént, a' mint a' nyeldeklő és ajakak észre vehetetlen apró lépésekkel lehetnek nagyobbak és kisebbek.

19 §.

A' hangos betűkről.

Ennek a' nyeldeklő mozgásának észre vehetetlen kitsinységéből következik az, hogy sokszor az *a o* nakis, vagy a' kettő közt valaminek, hallassék, fellyebb emeléséből: *á*-nak, az *e*, *é*-nek, és végre, *i* nekis, az *a u*-nak az *ö ö* nek, utóljára *é* nek, az *ü i* nek íteltessék. Mikor pedig egy kevéssé, meg nyujtódik, mintha kettős hang volna így: *aa ee üü oo uu öö üü 's a' t*. A' kitsinység véghetetlen, és a' nyujtás észre vehetetlen. De a' másikából képzelhető. Egy egész kóta ° négy tactus, fél ¶ kettő, egyszer kötött ¶ egy. Által kell vinni a' beszédre, azonnal értetővé lesz a' hangbeli dialectus.

De néha két féle hangot is öszve láttatik kötni az ember a' beszédbe: *ae, ai, ao, au, aö, aü 's a' t*. Már ezek ugy ki adják magokat a' hosszas beszédbe, hogy sokszor, tsak ebből meg lehet esmérn mellyik vidéki az ember.

20 §.

A' Hangatlan betűkről.

Ezek is az ajakaknak és nyelvnek mozgásainak külömbbségekkel, nagyon változtatják a' dialectust. Némelly vidék, nyersen, elevenen, némelly durván és daraboson, keményen, más lágyan és simítva mondja ki. Mellyekből származnak a' külömböző diale-

ctusoknak egy nevezetes része. Így, annyira a' mennyire ki lévén magyarázva a' betűknek ejtések, most már hozzá foghatunk a' különböző dialectusoknak elő adásokhoz.

21 §.

1. A' Felföldi paraszt dialectusról.

Azokon kívül, melyeket a' Tudósok dialectusáról mondtam (14), ezen felföldi vagy Duna mellyéki köz nép dialectusáról még ezeket kell hát meg tartani

- a) hogy a' hangokat a' nyeldeklőnek közép szerű fel emelésével ejti ugyan ki, de a' mellett, tisztán, nemis nyújtja meg azokat, hanem a' Németek módjok szerént, elég röviden, de nem habarva mégis, meg se kettőzteti azokat mint a' Göргеiek (24) A' hangatlanokat is elég világosan és tisztán és természetes pontossággal, de nem keményen nem pattogva, hanem közép szerű mérsékléssel.
- b) hogy az *ám* potlékkal szünetlenül él, melly mint egy bizonyítás erős állítás helyt szolgál néki: ettem *ám*, kenyér *ám*, jó *ám*, szerentse *ám*, most *ám* régenn *ám*.
- c) hogy a' két hangatlanon kezdődő Tátatokat (syllabákat) szinte ugy nem tsinálja kettővé, mint a' Tudósok: a' drágából nem tsinál darágát, Krasznából Karasznát, a' snefből isnefet, a' flótából folótát, a' Krisztusból Kirisztust, hanem a' Németektől meg szokván 's tanulván a' két hangatlanoknak együtt ejtéseknek módját, azt követi.
- d) hogy azokon kívül is mellyekről a' 14 § volt szó, némely szókba más hangossal él, mint az Alföldiek: fürödni, feredni helyt.

2. Az Alföldi v. Tisza-melleyéki Köznép Dialectusáról.

Az Alföldiek a' hangokat a' nyeldekölnek mélyebben való lenyomásával mondják ki, tompábban, vastagabban, és kivált az *a*-t olly formán; mintha az *a*, és *o* közt, különös hangos volna. Annál fogva, a' fül sokszor alig tudja meg határozni, ha *a* é? v. *o*. Egyébaránt ezen közép szerű hangot folyvást ejti, a' Hangatlanokat nyersebben, keményebben ejti ki, mint a' felföldi, mely, meg simítja azokat. De vagynak az alföldinek még más modjai is a' szóllásokban, azokon kívül is, mellyekről a' Tudósok dialectusokban emlékeztem (14) minémük

- a) Az előlutóljárókat egészen ki mondja, el nem változtatván azoknak gyökér betűit, mint tselekeszik a' fel földi, a' hangatlanon végződő szókkal. p o. késsel, az alföldi késvel, dohányval, törvel, kenyérvel, szöszvel.
- b) A' *va ve* határozókat *val'*nek *vel'*nek mondja, kivált Ugoesa és Bereg Vármegyékben, kerítvel e' helyett kerítve, járval, szaladval, menvel, tudósítval, harapval, számolval.
- c) Némely betűket a' szókból ki rug: alma helyt óma, szalma helyt szóma, szilva sziva, zöld zöd, föld föd, bolt bót, holt hót, körtvély körté.
- d) A' két szóba hátul és elől öszve jövő, ugyan azon hangosokkal az első szó végén való hangost, az utánna jövő szó első hangosával ki ütteti: Balla Andrást így: Ball' András' fejére esett, fejer' esett, külsörálló, kirta, buts után, disznól, ezek helyett fejére esett, külső ör álló, ki írta, butsu után, disznó ól.
- e) A' liquidákat, vagy a' hangoson kezdődő hangatlanokat egygyé tsinálja, vagy egymásra által vál

- toztatja : nyess , bossó , kossó , kopossó , ossó , bisalma , ezek helyt : nyers , borsó , korsó , koporsó , orsó , birsalma.
- f) az *ly* et *j* nek ejti , mejjet , ojj , pejh , zsámoj , fortéj , fogoj , tsekéj , moj , ezek helyt : mely , olly , pelyh , 'sámoly , fortély , fogoly , tsekély , moly.
- h) Némely hangatlanokat el tserél : tenyér tereny , tere teher , tegnap temnak.
- i) Az accentusokat , kivált Maramarosba , meg változtatja , az élest , tompára : bíró , buza , turó , szük ezek helyt bíró , búza , túró , szük.
- k) más helyyekre teszi , a' veder t mondja vedernek , a' szemetet szemétnek , a' fedelet fedélnek , a' tse-repet tserépnek.
- l) Az Igének szenvedő formája helyt , tselekedővel él : szerették , tanítják , hajítják , ütöttek , ezek helyt : szerettetett , tanittatik , hajittatik , üttetett. Ha mikor élis igen ritkán , az *odom ódom üdöm* formával : szeretődöm , tanítódom , bántódom , hajítódom , ütődöm , verődöm.
- m) Az alig mult idejével az igének nem él : vagy igen ritkán. A' régen el multtal pedig éppen nem , minthogy nintsis neki valósággal , ezt az időt jelentője , az egészen el multon kívül. Ritkán szöll így járek , jártam vala pedig soha sem , hanem csak ezzel : jártam , vóltam , tanultam , szerettem , olvastam.
- n) A' részesülővel vagy viselővel (participium gerundium) éppen nem él. Tisztelendő Úr , keresendő Jóság , hallandó beszéd. Az egész Magyar Nemzetnek , de kivált az Alföldinek éppen szokatlan. Ha mikor él véle ritkán : jövendő jelent inkább , mint jelenvaló állapotot. Melly Deák szólás helyt inkább él a' Jelentő módnak jövendőjével. Így e' helyt , szeretendem , mondja : szeretni fogom ; olvasánd , olvasni fog.

- o) A' határozatlan vagy a' Grammatikusok szerint segítékes conjunctivus imperfectuma helyett ragasz-
tékes formával él: szeretnénk helyett szeretnők,
hallunk helyt haljuk, olvasánk helyt olvasók, tö-
rünk helyt törjük, tsudálunk helyt tsudáljuk.

25 §.

3. A' Székely Köznép Dialectusáról.

A' Székely köznép dialectusa, közel jár ugyan az Alföldihez: de a' következőkbe különbözik.

- a) hogy a' hangokat jobban meg nyomja és nyújtja, de a' hangatlanokat vele egy formán teszi és ejti.
- b) Hogy az egészen el mult idő helyett, az alig multtal élnek, minémüvel fordította Károlyi Gás-
pár a' Bibliát p. o. teremté Isten az embert e' hel-
lyett teremtette, hallá az Ur szavát az az hallot-
ta. Meg ütém, mondám neki, föbe ütém, én is
meg gondolám; a' mikor régen elmult dólgot be-
szélnékis. Ez olyan szokott dialectusa a' Székely-
nek, hogy az egész el mult időt alig használja
valaha a' beszédbe.
- c) Öszve szövi, az alig multat a' régen el multal;
és jelen valóval, eszem vala, evém, evém vala,
mondám, mondom vala, mondám vala.
- d) némely különös módot követnek az Ige hajtoga-
tásába: oda bizony ne akajsza, mert a' fogast le
szakajsza.
- e) Sok régi és eredeti szavakkal élnek, mellyek más
vidékeken nem találtnak. A' Farkast nevezik to-
portyán féregnek, a' hajnalt pitymallásnak, a' fe-
jést hüvelykelésnek, a' makhinát mosztonnak.
- f) Mester szavaik is magyarosok vagynak. A' pagné-
tot nevezik puszka fióknak.

A' Görgöi Dialectusról.

Ez egészen köznépi és a' mellett igen különös dialectusa a' magyar nyelvnek. És ezekben áll

- a) hogy a' nyeldeklnök lebegő mozgatása által, úgy ejti ki a' hangokat: mint ha azok több és néha különböző hangok is volnának: joal voan, e' helyett: jól van, oada főő, az az: oda fel. És minden dialectusból össze zavarva. Egy példából legvilágosabb leszsz, mivel különben is igen hosszú, de tám lehetetlen is volna régulákba szorítani. Két utazók össze találkozáván így beszélnek egygyütt vagy tudakozódnak egymástól: Hool loaknak kietek? Oada főő, Tolaan az éégbe? oo Isten ne odjoa, de joo voólna. Mitsoda Vollaason voagynak kietek? A' münna' Rima Szombatyiak. Haát a' Rimaszombatiak müün voannak? A' mün mü Öekis köenyéervel aáldoznak münt mü. — A' ki a' fellyebb (10: 19) elő adott betűknek kivált hango-soknak tsudás és bizonytalan változásokat meg értette, értheti ezt is akár mi különös írásnak módja legyen. Melly igazán le írva ez: Hol laknak kentek? Oda fel. Talám az Égbe? óh Isten ne adja; de jótvólna. Mitsoda valláson vagynak kentek? A' minn a' Rimaszombatiak. Hát a' Rimaszombatiak minn vagynak? A' min mi. Öekis kenyérrel áldoznak mint mi. — Ennek a' Tót vidéknek lakosi, olly erőssen 'meg szokják ezen tsudálatos dialectust, hogy a' leg hosszszasabb oskolai tanulások által se tudnak úgy ki nőni belőle; hogy vénségekreis, ki ne törne belőlök és reá ne lehetne esmerni, mitsoda vidékre valók.

25. §.

Tóldalék. Az Ungvár vidéki Dialectusról.

Az Ungvár vidéki Dialectus, tsak léánya a' Balog völgyinek. De a' melly, még sem ejti éppen olly tsudálatoson a' maga szavait. Nem ad olly bizonytalan hangokat és hosszúkat: mint a' Balog völgyiek. A' mi leg különösebb benne ez: hogy *e* hangot különösen két félének ejti: rövidnek és hosszúnak. Sőt ezt úgy ejti mindenütt, mint a' Tisza mellyékiek ejtik ezekben a' szókba: kék, vér, szép, ép, vidék, feny, kény 's a' t.

26. §.

Ezek a' magyar nevezetesebb dialectusok és azoknak külömbbségei. Ha már itt, azt a' melleleg való kérdést tennénk: melyiket keljen 's lehessen ezek közül, eredeti és igazabb magyar Dialectusnak tartani? mikor mindenik magyar Dialectus. A' felelet nem igen nehéz. A' Balog völgyit (24) és Ungvárit nem hinném hogy eredetesnek tartaná valaki. A' Duna mellyéki, leg pallérozottabb, de! Németer és Tótos. Marad, hát leg eredetibbnek a' Tisza mellyéki és Székely. Erre vezetnek bennünket e' következő okok

a) Mind e' mái napig, ezek maradtak meg leg tisztábban, más Nemzetekkel való öszve elegyedéstől: u. m. Hunság Jászság Hajduság, kik közt még az oroszvallás se zavarhatta meg Dorogon a' Magyar Nemzetet, egy szóval az ugy nevezetett Alföld és a' Székelység, mely mindég tisztán maradt más Nemzettől. Ezek közt kellett hát leg igazábban megmaradni, a' régi és eredeti Dialectusnak.

b) A' leg régibb írásaink is ezeknek Dialectusokon készültek (16)

A' Dialectusokból való Nyelvbővítésről.

Ha, a' ki magyarázott, különböző dialectusnak, különböző módon ejtett szavait, mind különböző szóknak vesszük: úgy rettentő számra nevelhetjük, kivált lexiconbéli szavainkat, és így nyelvünket azok által bővíthetjük igen nagyon. De ezek által új dolgoknak Ideáit nem szerzünk, sem új Ideákat ki nem tehetünk. A' kérdés pedig azt az nehézséget láttatik el háritani igyekezni, mellyel terhelték nyelvünket 1797 diki ország gyűlésén, és a' mellyel vádolják mais, azok a' sokféle nyelv mestereink; kik nyelvünk bővítésére, 's Ideáink elő adásokra, olly, néha jó, néha hibás szókat formáltak, néhol szükségeseket, néhol pedig szükség nélkül valókat tsináltak, akár igaz használásnak, akár tsak ujjításnak lelkétől vezéreltetvén. Ezen nyilván való és alattomos vádnak el háritására, ezeket kell tudnunk és meg vizsgálunk 1. Mit lehet bőv nyelvnek mondani. 2. A' Magyart mi oknál fogva nevezik szűknek.

Mi a' bőv Nyelv.

Abba talám senki se fog velem ellenkezni:

a) hogy elég bőv nyelv az, mellynek elegendő szava van, esmért Ideáinak elő adásokra. Mert hírszem, a' szó, tsak jele az Ideának, és a' hol Idea nints; annak jele sem lehet, nints is szükség rá. Már illyen bővségnek minden nyelvbe kell lenni, mihelyt az emberek társaságba állottak. Az a' természeti szükség, mellyel a' távol lévő dolgoknak Ideáit is, kéntelenek az emberek egymással közleni; arra kényszerítette őket; hogy az Ideáknak jelentésekre, annyi szót formáljanak, a' mennyire szükségek volt az élet-

ben, leg alább a' minek emlegetése szükséges, es-
mérete pedig bizonyos volt, ha mindjárt az a' szó,
a' hangot adó dolognak hangja volt is, mint Kukuk,
Bibicz, szuszogás, dörgés, ásitás, a' minémük volt-
tak az elsőbb szók. E' tekintetben, a' Magyar nyelvet
sem lehetett soha, még a' Ráspium tengere mellett
is, szűknek mondani. Bátor se Tsászár, se Király,
se ablak neve nem volt ott, minthogy Ideája se volt
ezekről.

b) hogy annak a' nyelvnek, még felesleg való
is a' szava és így bővségeis, mellynek ugyan azon
egy Ideának jelentésére, még több szava is van. E'
tekintetbe, nem tudom, ha a' Magyarral, mérkez-
hetik é valamely nyelv? Eb, kutya: Rut, tsunya,
fertelmes, undok, utálatos, sunda, otsmány: szép,
ékes, gyönyörű, kellemetes, kedves. Mennyi féle-
képpen ki tesz egy Ideát?

c) hogy, a' melly nyelvnek, olyan egyes szavai
vagynak; mellybe sok meg határozó Ideák vagynak
be foglalva, az nem lehet szűk. Nem tudom e' te-
kintetbe is, ha van é olly nyelv, melly mérkezhethetne
a' magyarral? Kan, Bika, Bak, Him, Kos, Tsödör,
Gunár, Gátsér, Hokas mind férjet: Tehén, Kaneza,
Jércze mind nyöstényt, de különböző állatok felét,
pározas, sárhatás, folytatás, bagzás, görgés; üszel-
kedés, ivás a' Halaknál, meghágás a' lovaknál
's a' t. mind közösülést; de különböző állatokét je-
lent. Az Igék, egy szóba foglalva, az Europai nyel-
veknek követhetetlen: jár, járat, járattat, járhat,
járathat, járattathat, járdogál, járdogáltat, járdog-
áltattat, járdogálhat mind egy szó külön külön,
és mind más más Ideát jelent. De erről alább (48)
valamint az affixumos szókról is: kenyérem, kenyé-
red, kenyere.

Mi okért mondják a' Magyarot szűknek.

Ellent nem álván ezek : szűknek mondják 's tartják e' következendő okokból a' Magyarot.

1. Nintsen minden speciális Ideáknak előadásokra elegendő szava. Tsak a' plántáknak van 50,000 féle kis fajtájok, az állatoknak sem kevesebb, hát az ásványok, a' sok féle mesterségek, tudományok, szerek, mennyifélék a' világon? mellyekre nints a' Magyarinak szava: szűk hát.

F. Ezek igazak, nem tsak a' Magyar, hanem minden nyelvről a' földön, akár mint kevélykedjen bővségével. Sőt, kivált a' természeti dolgoknak, füveknek, mohoknak; férgeknek, bogaraknak, egyes ásványoknak, mindnyájoknak, soha se is leszsz nevek, egy nyelvbe is szükség sints reájok, kitsínységek, hasznavehetetlen, 's annál fogva esméretlen vóltok miatt. Ebbe hát, egy nyelv se dítsekedhetik, a' másik felett. Mellyeket mikor hasznokról - is meg esmérnek, nevet adni könnyű a' Magyarinak is. Szűknek mondják a' Magyar nyelvet abból az okból hogy

2. Nintsenek sem olyan, sem annyi, magános szavai: mellyekkel, ki tudna, és kivált abba az erőbe tenni, a' más nyelveknek kivált Deák Görög és Németnek minden szavait.

F. Ez is igaz. De ez

a) minden más nyelvről is igaz. A' ki valaha fordított valamely nyelvet másra, lehetetlen vólt észre nem venni, hogy szóról szóra, nem lehet fordítani, egyikért azért; mert egy nyelvnek sints mindenkor a' más nyelv szavainak pontosan meg felelő szava. Ha a' különböző nyelvű Lexiconok szavait ügyesen meg nézzük, 10 szó között, alig van egy, melly a' másiknak pontosan ki adná értelmét, erejét, akármi tú-

dós nyelvekből való legyen. Másikért azért, hogy a' különböző nyelveknek szavai, különböző össze rakást kívánnak Ember fia, deákul Homo filius ért-
hetetlen, valamint Embere fia is magyarul.

b) A' szók, az Ideáknak halható jelei és tsak annyit jelentenek; a' mennyit a' Lélek a' maga Ideá-
jában bé foglal. De ugyan azon Nemzet se foglalja
mindenkor, ugyan azon ki terjedésű Ideát; ugyan
azon szóba. A' szók generalisok, mert generalis Ide-
áknak jelei. De a' generalis Ideába, egygyik ember
több Ideákat foglal, mint a' másik, ahhoz képest a'
szóba is. Az arany, az ötvösnek, leg ki nyujtha-
több sárga érez, a' parasztnak tsak sárga érez, a'
honnan neki a' sárga rézis arany, a' gyermeknek
akár mely sárga substantia, így neki a' páva farka
is arany. A' Khémikusnak, a' leg nehezebb, leg ki
nyujthatóbb, és tsak egyedül a' Királyi vizben el
olvadható érez. E' szerént az arany nevezet, ugyan
azon nyelvben is, egyiknél többet jelent mint a'
másiknál. Actor a' Deáknál munkálkodót teszen kö-
zönségesen, a' Cathedrában papolót, a' Homédiában
jádzó személyt, a' törvénykezésben Felperest, a' had-
ban ütköző személyt tészen. Auctor, Szerzőt a' tse-
lekedetekben: közönségesen okot, a' Tudósoknál
Könyv író, magát a' ki készült könyvet. — Elég
példának annak meg mutatasára, hogy az ugyan azon
szót sem veszi, ugyan azon nyelv, mindenkor,
ugyan azon értelembé. Ha tehát a' magyar nyelv-
nek nints mindenkor, a' más nyelvben lévő szóknak
mindenben meg felelő szava; nem azt mutatja hogy
szük, hanem azt hogy az emberek a' szókat egyik
szélesebb, másik, meg szorítottabb értelembé vészi,
a' szerént, mint a' dolgokról, kisebb vagy nagyobb
esméretek van. Vagy, ha e' tekintetből szüknek
nevezzük: ugy egy nyelv se leszsz bőv. Szüknek vé-
lik még a' Magyar nyelvet abból

3. *Hogy nintsenek elegendő mester szavai a'* mindenféle tudományokra, mesterségekre, meg kívántató többes Ideáknak előadásokra, jóféle mester szavai.

F. Ez is igaz. De

a) Ezis egy formán érdekel minden, még a' leg tudósabb és ki miveltebb Francia, Német, Deák sőt Görög nyelvet is. A' Görög és Deák nyelvet képzelik Tudósaink e' tekintetbe leg bővebbnek, a' honnan, tsak nem minden mester szavaikat, a' Tudományokra nézve, a' Görögből, a' mesterségekre, a' Németből is formálják. — Meg tsalják magokat, mert semmiből nem lehet valamely nyelvet szüknek, vagy bővnek itélni, mint abból, ha abbasok össze tett (compónált) szók vagynak minémük a' mesterszók. Mert ilyen szókat, azért kell egygyé tsinálni, mivel nints egy gyökeres szavok reá. Ebből a' szempontból, nem lehet a' Görögöt bővnek nevezni. De ez a' Tudósoknak közönséges értelmek ellen való vélekedés. Meg kell hát mutatnom, e' munkának melleleg való tárgyához képest rövideden.

.) azt senki se tagadja, hogy ha volna egy szavok az Ideának előadásokra: össze tett szókkal nem élnének.

.) a' Görögöknek se volt, 's nintsenis mindenről Ideájok, nem is lehetett a' földön lévő minden dolgokról. Névre se volt hát szükségek, de talám nemis lesz soha. Hogy hát Tudósaink, még is tsak nem minden mesterszókat, Görög szókból állítottak össze, nem annyira azon nyelvnek bővségéből lett, hanem részszerént azon a' nyelven lévő tudós munkának tsudálásából; rész szerént az idegen és a' köz néptől nem érthető nyelven való beszédből reménylett, hijjába való ditsősségnek várásából. A' honnan, nagy részént a' Görög nyelvnek természete szerint érthetetlenek is azok, és a' szokás, hosszas velek

való élés adott értelmet neki, a' görög magános szók, vagy ellenkezők, vagy leg alább külömbözők: Philosophia, böltsesség szeretést, nem böltsességet, Filológia, beszéd szeretést, nem bontzolást, Pszichológia, lélekről való beszédet, nem tudományt teszen, a' miket kellene tenni és teszenis már ma a' szokás által. De legyen itt ennyi elég, a' mellestleg való dologról. — Menjünk vissza a' szükségesre. Annyi, kétséget nem szenved, hogy míg a' tudományok és mesterségek nevedeknek; addig, mindig lesz szükségünk vagyujj, vagy leg alább mesterszókra. Az is igaz hogy mint minden más: úgy magyar nyelvünknek is nints minden Ideára, annyival inkább minden dolgokra a' világon elegendendő szava (fel.1) Tsak ugyan, leg érezhetőbb fogyatkozása, a' mesterszókba van. Ezeknek bővítésekről kell hát most gondolkodnunk. Ezt kívánják a' fel tett kérdések.

50 §.

A' Magyar nyelv bővítésének Módjáról.

Mint minden nyelvnek: úgy a' Magyarnekis bővítésének két módja van tsak. 1. Új szóknak behozása, tsinalása. 2. A' szokásban lévő szóknak használások. Lássunk mindenikről.

31 §.

1. Új szóknak tsinalásokról.

Új szokat, akar milliomokat lehet tsinalni. A' magyar 52 betüiből tsak 1, 2, 5 betüből álló külömböző, egy Tátatu szókatis lehet tsinalni 9489. Ha vagy több betüjüt, annyival inkább több szillabájukat akarnánk tsinalni, sok száz milliokra lehetne a' szokat szaporítani. Tsinaltakis e' féléket minden nemzetbe Tudósaink és Mester embereink. Linné a' Természet Historiajába, a' Schólásztikusok a' Metafizi-

kába, Lavoizier a' Hemiába, mások másba. Tsináltak Magyaraink is eleget régi, ősi szavaikon kívül. Tsak az a' kár, hogy Filozofusainkat a' Görög, Papjainkat, Törvény tudóinkat a' Deák, Ratonáinkat a' Francz, Mester embereinket, a' Német nyelv annyira megbabonázta, hogy nem jó a' szó; ha tsak nem Görög, Deák, Francz és Német. Még ottis, a' hol nemzeti nyelven, vagy jobban, vagy leg alább úgy ki lehetett volna az Ideát magyarázni. Böltesség, jobb szó; mint Filozófia: Mennyiség tudománya, mint Mathézis, Szófejtegetés, mint Filológia 's a' t. mert a' dolgot, Ideát világosabban ki adja. — Fesztung pedig a' várnál, plezur a' sebnél, az attakérozás a' meg támadásnál, a' rétirálás a' vissza vonulásnál, a' garnér a' fodornál, a' lajbi a' mellyre valónál, a' falezolás a' párkányozásnál nem tsak nem jobbak, de nem is magyar szók. Az ilyen ujj szók, nem bővítik a' nyelvet, hanem meg zavarják 's el rontják, még pedig minden valóságos szükség nélkül. — De nints is igaz jussa, új szókat tsinálni másnak; ha tsak annak, a' ki ujj Ideát fedezett fel. Akkoris tsak úgy: ha nints a' Nemzetnek oly szava, melly az új Ideát elő adhassa.

Az ilyen, ne talám tám szükséges új szóknak tsinálásokba elkerülhetetlen, hogy a' nyelvnek természete szerint formáltassanak a' szók minden nemzetbe.

52 §.

A' magyar új szók formálásokról.

A' Magyar nyelvnek ez a' természetes szokása; hogy különböző természetű hangosokat, nem teszen ugyan azon egy szóba. El annyira, hogy valamely szókban különböző természetű hangosok vagynak; vagy idegen szók, vagy leg alább gyanusok és kétségesek, mint beretva, hernyó, tányér, széna, vé-

ka,

ka, kávé, kanapé, tészta, szereda. De meg kell jobban is világosítani.

A' hangos betűk kemények: *a o u*

gyengék: *e ö ü*

közép szerű: *i*

Már a' magyar szók akár gyökörek, akár származottak, akár ejtegetettek, akár hajtogatattak, akár utóljárókkal egygyé váltak legyenek: mindég egy természetű hangokkal járnak

Kemény hanggal: alma, szomorú, kutya. Ezekből: almának, nem almának, szomorúság, nem szomorúság, szomorúságnak, kutyától nem kutyától kutyával 's a' t.

Gyengével a' gyengék: kenyér, tüdő, gyűszű. Innen kenyeres, nem kenyeras, tüdőnek nem tüdőnek, tetűnek nem tetűnek, gyűszűtől nem gyűszűtől vagy gyűszűtől.

Közép szerűkkel össze jöhetnek, mind a' kemény, mind a' gyenge hangok: szilva bíró tizene, tizinkü tzipők. A' származtatásokba és hajtogatásokba is megy tserélgetve: színes, inas, kínos, színnek, kinnak 's a' t. A' ki már uj magyar szót jól akar tsinálni: ezt a' régulat, szükség előtte tartani és a' szót e' képpen formálni. Külömben rossz lesz az a' magyar szó.

55 6.

2. A' szokásban levő szók használásokról.

Bővíthetik, 's bővítik minden nemzetek nyelveket, valamikor a' szükség kívánja, a' nálok lehető vagy lévő szóknak és szóllások formáinak használásából és szokások szerint. Ehez a' Móddhoz, a' Magyaroknak éppen az a' jussa van; a' mi más Nemzetnek. Ez ide megyen ki, hogy a' melly szók és szóllásoknak formái, a' Nemzetnél szokásban vannak: azoknak formájokra tsináljon olyan uj szók-

kat, ha szükség kíván; a' mellyek még eddig szokásban nem voltak, de a' nyelv analógiája szerint formálhatók. Ezen az uton bővítődtek eleitől fogva minden nyelvek, az Ideák bővülésével, ezen bővítőnek mais, fognak ez utánis. Eleinte minden nyelv szűk volt annyiban, hogy Ideájais szűk volt. De az Ideák nevekdvén terjedvén a' szókis szaporodtak. Melly szerint sok szók eleinte magokba njjak, szokatlanok; de formájokra nézve, a' nyelvben nem esméretlenek. Mely nyelv bővítésének modjai ezek minden nyelvbe

1. Az el veszett szóknak ki keresések.
2. A' szokásban lévő de közönségesen nem esmért szóknak fel keresések.
3. A' más nemzet szavainak el fogadások.
4. Az esmeretes szóknak össze rakások.
5. A' származtatás.
6. A' Tropusok.
7. Az idegen mesterszóknak által fordítások.

Mivel ezeken az modokon minden Nemzet tsak egy formán bővíti a' maga nyelvét, azzal a' külömbséggel, hogy mindenik a' maga nyelvének módja szerint: mindenikről különösen nem szóllok, hanem tsak a' Magyarról. Annyival inkább hogy tsak erről is vagyon a' kérdés. Lássunk hát sorral mindenikről.

54 §.

Az el veszett szókról.

Az el veszett szók két félék

1. *Egészen el veszttek*, mellyek, sem élő emberek szájokban, sem a' régibb írásokban nem találtatnak. Illyen szók lehettek sőt bizonyosan is voltak minden nyelvben, ahoz képest: mint nállok szokásban lévő dolgoknak Ideáival bírtak; ahoz képest azokat jelentő szókkal is. De minekutánna,

a' dolgok a' szokásból ki mentek: a' nevek is lassanként el enyésztek, 's végre az Írásbólis kimaradtak. A' mellyek meg maradtak is, minemük a' Pisoni Bibliotékában találtató, Révai töredékeiben: *isa isemuc*, *heon* 's a' t, érthetetlenekké lettek. Illyenek lesznek idővel a' Rása, Kamelót, skárlát, 's lesznek naponként kivált az öltözeteknek ujjabb formáinak nevek is, mellyeket a' szüntelen áradó luxus hozott bé. Sőt illyeneknek mondhatnók, a' Görögök Osztracismusát, a' magyaroknak páisát, nyilát, köfal törő szerszámát, mellyek a' szokásból ki menvén, a' köznép szájából nevek is úgy ki ment: hogy az Írástudók is tsak az Isteni tiszteletben élnek velek, noha Ideájok nints rólok. Illyenekkel nyelvünket nem bővíthetjük, mert nincs eszközünk, melyen ki kereshetnénk. De nints is rájuk szükségünk, nem tsak azért, hogy Ideáink sínts rólok; hanem azért is; mert a' nevekkal együtt a' dolgok is el enyésztek.

b) *Rész szerént el vesztek* azok, mellyeknek gyökerek nintsenek szokásba, de a' származtatásban és öszve rakásban élünk velek, minemüeknek nevezik ujjabb nyelvmestereink ezeket: *dits* ditsöböl, *gyám* gyámolból, *rém* rémulból, *dölf* döl-fösből, *tsend* tsendesből, *kegy* kegyesből, *düh* dühösből, *láz* lázzadból, *le* a' leszszből, *idv* Idvességből, *ör* örállóból *nő v. né* biróné királyné papnéből, *fi* urfi hazafiból, *tár* tár szekér, tárházból, a' minemüeket ditséretes 's nagy szorgalmatossággal szedett öszve Helmeczi Úr, Bersenyi Úr verseire tett Elöljáró beszédében, és ujjabb Poetáinknak auctoritásával próbálta helyyes vóltokat. Itt már tsak az a' kérdés: ujjabb Poetáink és más íróink is, a' nyelvnek geniusa szerént gyökereztek é mindenütt, mert egyébaránt, hogy a'

Poétának az illy szókra sokszor szüksége van, tagadni nem lehet, valamint azt se, hogy ezek közt találtnak jó gyökerezésekis, de hibásokis.

35 §.

A' gyökér szónak ki keresése, leg nehezebb része a' Sidó Grammatikának, mind azért mert az affixumokkal, praefixumokkal, úgy össze vagynak zavarva, hogy nehéz közzülni ki választani azt a' három gyökér betűt, melyekből kell állani a' gyökér szónak a' Mazoréták szerént; mind azért mert nem csak a' betűk változnak el sokszor, hanem az accentusokis. De csak ugyan ki keresik azokat, a' jó reguláknál fogva, addig hánnyák változtatják míg utóljára a' gyökér betűk ki jönnek p. o. מַמְלָכָה vagy מַמְלָכוֹת Ország, ki hánnyák belőlők a' szolgálta betűket, elől a' praefixumot מ utól, a' suffixumokat ה és ת 's marad מֶלֶךְ; accentusokkal מֶלֶךְ uralkodott. Így megy ez, más nyelvekbeis, a' Magyarbais, azzal a' külömbséggel, hogy a' Magyarnak nints Praefixuma, a' Praeposition kivül. Ezis csak az Igébe és tselekedeteket jelentő nevekbe: ki megyek, ki menés. Így a' Praepositiont ki vévén, kezdi utól a' betűket, meg nézi nem származtatás, ejtegetés, vagy hajtogatás caractere é, és mind addig megyen elébb; míg illyet talál az első syllaba vagy betűig. A' gyökérnek itt kell lenni p. o. *javasoltathatom*. Az utólsó Tátat *om* ez igei hajtogatás, *hat* tehetőség igei character, a' hatomból bele olvasztva, *tat* tselekedtető igei forma *sol* ez is igei 3-dik személy az Indicativus praesensbe, *va* adverbium caractere, az igéből formálva, e' se lehet hát még gyökér, a' *ja* leszsz hát a' gyökér. Ugy de e' se tesz semmit a' magyarnak. Nints hát gyökér benne. De kell lenni. Hol van hát? a' *ja* ba vagy leg alább a' *j* be. Látom hogy minde-

nütt az erős hang megy, meg próbálom hát a' j-t mindenikkel: *ja. je, ju*, látom, hogy *jó* derék magyar szó e' hát a' gyökér. Miért változott az *o* *a* vá a' Grammatika tanítja. Itt arra nem lehet ki terjedni. Lásd (32). Így lehet a' szokásból ki ment gyökér szókatis ki keresni. De már ez annyival nehezebb, hogy a' gyökök, nem esmértesek a' származáson kívül. És így, nem segítheti magát a' szó értelmével mint amott, mert éppen azt keresi. Ebből származott az, hogy nyelv mestereink a' gyökér szónak is gyökerét keresték sokszor, *dits* nem lehet a' *dits*-nek gyökere; mert maga egészen gyökér szó, sem a' *le* a' lesznek, mert leszsz maga a' gyökér szó. Böltső, Kantsó, vesz, a' vesznek (46).

56 §.

Mire kell vigyázni, tsak a' származtatásban álló gyökök ki keresésekbe.

A' ki itt botlás nélkül akar menni; szükség

1. hogy ne szorítsa a' gyökeret mindég tsak egy Tátatra. Ember, orca, tarisznya, gereblye, tseresznye mind gyökér: szöll, ír, jár - is.
2. Sem tsak nevekre vagy Igékre. Van a' Magyar-nak a' beszédnek minden részeiből gyökér szava: ég, föld, jár, fekszek, én, te, ő, és, is, ha, bár, fenn, alatt, oh, jaj, ih, minden félék és gyökök.
3. Tsak azt vegye gyökérnek, a' mi, vagy téssen magábais, vagy leg alább tehet valamit, még pedig a' származottal öszve férhető értelműt. A' *le*, melly alatt való helyt téssen, nem lehet gyökere a' leszsznek, mely lételt téssen, sem a' *láz*, mely rétet tesz, a' lázzadásnak, melly zenebonáskodást jelent.

4. Abból lehet leg inkább meg esmérni, hogy a' gyökerezés jól van találva, ha származtatás, ejtegetés, hajtogatás módját el fogadja a' szó, és úgy változtatva ad valami Ideát p. o. a' *dits* ha Substantivum képébe vétetődik ditsösség helyett, lehetetlen értelemmel így származtatni: ditsi, ditses, dittsé. Ha adjectivum, e' helyet: ditsösséges, mehet e? így ditsség. Lásd a' származtatást (hátrább). Ha Igét akarok formálni belőle így kéne ditsek, ditstetem, ditshetek, ditstethetek, ditsném, ditsdegelek. Akár hogy formáljam, értelmes szót nem ad.

Illyen szorossan véve is, sokat bővílhet a' magyar nyelv, a' gyökereknek ki keresésekkel. Ha pedig, a' Poéták kedvéért, el fogadjuk az illyen meg tsonkitott gyöker szókat, mint ez tám szükségesség: még jobban bővíthetjük szavainkat, ha Ideáinkat nemis, minthogy más szavainkba meg vagynak azok az Ideák, melyeket ez illyekkel jelentenénk.

57 §.

2. *A' származtatás által való Bővítésről.*

Második módja nyelvünk bővítésének a' minden más Nemzetekkelis közös származtatás, mikor a' gyöker szókból, sok féle más más Ideákat jelentő szók formáltatnak. A' 'Sidók minden szavaikat, a' Kál, vagy leg együgyűbb Igének el mult idejének 3-dik személyét tartják gyöker szónak, és ebből származtatnak minden féle 'Sidó szót, A' Magyaroknak pedig van gyöker szava, mint más Európai nyelveknekis, minden féle részéből a' beszédnek (56.2). Mint minden nyelvbe: úgy a' Magyarbais egészen különbözők a' Névi származtatások, az Igéitől és Adverbiumitól.

a) *Névi* származtatásnak nevezem azt, mikor a' gyöker szókból, akármilyen félék légyenek, nevek szár-

maztatódnak, a' földből: földi, földes, a' zöldből: zölde, zöltség, a' járból: járó, járás, járatos, az énből: enyim, a' felből: felső, felség, a' jajból: jajos.

- b) *Igéinek*, mikor a' gyökér szóból, akár mi féle legyen; ige származtatódik, a' földből: földezi, a' zöldből: zöldíti, a' járból: járatja, járhat, járdogál, az alattból: alázza, a' jajból: jajgatja.
- c) *Határozói* (adverbiális) mikor a' szóból határozó formálódik: zölden, járva, felül 's a't. A' származtatások más formán esnek a' Nomenből, más formán az igéből. Értelmetis mást adnak, a' gyökér szónak természetéhez képest. A' Névől jó származtatások ezek: földi, földes: de nem jó az Igéből: gondol, gondolós. Az igéből jó: gondolat, gondolat: de nem jó a' Névől: földes, földet, e' helyt földet. Jó a' Névől: feketén, jól, szépen: de nem jó az Igéből: gondolan, gondolul 's a' t.

58 §.

A' származtatások a' magyarnál el mennek négy izigis, az az: a' gyökérből származottak, a' származottakból, ismét uj származtatások lesznek. p. o. a' *földből* lesz! földi, földes, a' földiből: földibb, földiség, a' földesből: földesebb, földesebbség. Innen: földis, földisebb, földisebbség. A' *jár* igéből: járat, járdogál, járna, a' járatból: járatgat, járdogálhat, járdogálhatna. A' járdogálból: járdogáltat, járdogáltathat, járdogáltatna. 's a't. Minthogy pedig, nints a' nyelveknek, ez ilyen három, négy izig el menő Ideáknak előadásokra, mester szavok, pedig kivált a' Logiceusoknak, nagy szükségek volna reá, a' Genusoknak és spicieseknek előadásokra, mikor a' Species, vagy kis fajta, már tám harmadik vagy ötödik ágais a' kis fajtának. Azomba, leg inkább a' plántáktól veszik a' nevezeteket, a' Plántáknak részei

pedig ezek: gyökér, törsök, ág, gaj, bimbó, levél, virág, és végre, gyümölcs: szabad legyen most nékem ezt használni, a' származtatásra nézve (mellyet kívánnék minden tudományokbais használtatni) és az eredeti szót: gyökérnek, az első származtatást: törzsöknek, a' másodikat: ágnak; 5-dikat: gajnak, 4-diket: bimbónak, 5-diket: levélnek és így tovább, ha találta többi származtatás: virágnak, gyümöltsi származtatásnak nevezném, hogy annál világosabb legyek. Így már lesz nékem a' származtatás a' gyökérbe.

a) *Töröki* a' kenyérből: kenyéri, kenyeres, a' nyersből: nyersí, nyerses, a' szerentséből: szerentsei, szerentsés. Igei; kenyerez, nyersül, nyersít, szerentséz. Határozói nyersen.

b) *Ági* származás: kenyériség, kenyéresség; nyersis, nyersiség; szerentseiség, szerentsésség, nyersülget, nyersítget, szerentsézget, szerentséztet.

c) *Galyi* származás: kenyériséges, kenyérességes: nyersisség, szerentseiséges, szerentsésségi, nyersülgethet, szerentsézgethet, szerentséztethet.

d) *Levéli* származás 's a' t.

Nem felettébb való böltelkedés ez, nemes ujságon való kapás, nem is szunyogon való kapdosás: hanem szükséges minden tudományra nézve, és természetes, ha már egyszer az eredeti szót, gyökérnek neveztük. És bátor, az említett származtatások, nem mind szokottak közönségesen; mégis élnek vélek, kivált a' Filosofusok, a' tisztábban, érthetőbben való előadás kedvéért a' szükség idején. Ez bizonyára, nemis lehet illy forma szók nélkül, sokszor előadni tisztán az Ideát egy nyelvenis. A' Skolásticusok metaphizikájok, mind illy erőltetett szavakkal van készülve. Ezeket előre bocsátván lássunk most

I. 59 §.

aa) A' nevi származtatásról Névből.

Mi a' nevi származtatás, láttuk (37. a.). A' Nevek, Érthető és Nem érthető szók (Substantivumok és Adjectivumok) Jobban lehetne nevezni: valóság-
nak és tulajdonságnak. De lássák a' Grammatikusok! Az érthető szókból, más formán származnak az új nevek, mint a' nem érthetőkből.

a) Az érthetőkből-

i jelenti, a' gyökér szó félét, ahoz tartozót: házi, égi, földi, vízi, atyai, végi, szerentsei.

as, es, is, os, us, ős, üs jelenti a' gyökér szó által jelentett dologgal birót: házas, kenyeres, bibis, tsontos, sarkantyus, ködös, füsüs.

ász, ész a' gyökér szók által jelentett dologgal bánót: juhász, halász, kanász, kertész, méhész, ügyész. *ár, ér*, hasonlóképpen a' gyökér szóba jelentett dologgal foglalatatoskodót: kádár, kultsár, peczér, az orosz psabol, vinczellér a' Deák vincireből, vagy vinumból.

tlan, tlen, vagy kurtábban: *lan, len*, a' gyökér szóban jelentett dolog nélkül valót: házatlan, kenyeretlen, földetlen, időtlen, szerentsétlen.

b) A' nem érthető gyökér szókból.

ság, ség, a' nem érthető szók által jelentett tulajdonságoknak, képzeleti substantiára való által változását jelenti vagy Substantivummá való tsinálását, a' gyökér szó erejéhez képest: nagyság, jóság, puhaság, szépség, épség.

bb, leg bb vagy comparativus tsak származtatás, de tsak adjectivumoké a' szokás szerént, jobb, szebb.

Jegyzés a' *ság, ség*-re, származtatják az érthető szókatis a' nyelvek sokszor a' szükségbe, mint

a' Deák homo : humanitas , a' magyar : ember : emberség , kutyaság , disznóság. De ilyenkor , adjectivumnak vétetődik a' substantivum. Azomba el lehet tűrni a' Substantivumnak is , kívánván sokszor az illetet a' röviden való beszéd és pontosság , bátor ez tulajdonképpen csak az Adjectivum származtatása rendesen.

c) mind az érthetőkből , mind a' nem érthetőkből.

tska , tske , melly a' gyökér szóval jelentett dolognak kitsynységét mutatja : házatska , jótska , késetske , kitsinyetske , kitsinyke , szépetske.

40. §.

bb) Névi származtatás , Igéből.

Az gyökér Igéből , sőt a' származtakból is , származtatódnak nevek , számtalanul.

ás , és , jelenti az Igébe foglalt munkásságnak folyamatban való létét név formába véve. El fogadjuk ezt , mindenféle Ige : járás , forrás , hajítás , járdogálás , járhatás , forralás , fordogálás , fordogálhatás , fekvés , fektetés , fekhetés. Ez abba különböz a' nevi származtatás módjától , hogy ott , az *as* , *es* tompa : itt pedig mindig éles *ás és*.

at , et , jelenti az Igének meg szünt , és meg lett állapotját , név formába véve , mint valami képzeleti substantia. És ebbe különbözik az *ás és* származtatástól , mely folyását jelenti a' tselekedetnek : támadat , tsinálat , készület , emelet , kenet , ditséret , szeretet. pedig el végzett dolgot.

mány , mény , vány , vény , jelent az Ige által készült valamit , mint fenn állónak képzelt dolgot , csak nem olyan formát , mint az *at , et*. Az *ány ény* származtatás , mindig igéi. És , ha nem igé-

ből formált, mindég gyökér szó: p. o. sovány, hitvány, dohány, sövény.

ám, em, az igének resultatuma: hullám, kellem, folyam. De ez ritka származtatás a' magyarnál. El is lehet nálla nélkül lenni, annyival inkább, hogy könnyen öszve zavarodhatik az Indicativus imperfectum első személyével: eadebam. Másképpen is van ennél alkalmasabb származtatása a' magyar-nak: hulladék.

ék, az ige által jelentett munkásságnak követke-zéséből formált Ideának neve: ragaszték, választék, fakadék, haladék, köpedék. A'Többses nevezőtől (Nominativustól) különbözni tsak abból lehet meg esmerni, hogy ebbe, a' gyökeres név, az Ige származtatásba pedig, az első rész tseleketet jelentő.

al, el, ezis az ige resultatuma: osztál v. osztály, vitel, vétel, fedél. Ez tsak formájával különböz, a' fellyebb valóktól, nem értelmével.

ats, ets, öts, az Ige erejével formált substantiát jelent: forgáts, v. faragáts, dugats, kenöts. Melynek eleje ha nem ige, mindég, vagy leg alább többnyire, gyökér név mint: áts, kováts, kulats, pipats, gyolts, bölts. Ez is ritka származtatás.

ó, ő, az ige erejével munkálkodót jelent, valami-kor származtatás, mellyet a' Grammatikusok Részesülőnek (Participiumnak) neveznek: járó, adó, szerző, beszéllő, fedő, olvasó, hizó, tanító.

41 §.

cc) Névi származtatás, Névmássából.

A' Névmássából kevés szók származtatódnak minden nyelvbe. A' Magyar formálja: az *én*ből: enyim vagy *éném*, *te*-ből tiéd, *ő* v. *magá*-ból: övé magájé.

dd) Névi származtatás, Határozókból (Adverbium)

A' *határozó* gyökér szókból p. o. most, rég, hamar, lesz: mostani, régi, hamari. Ági származtatás (58. b.) mostaniság, régiség, hamariség v. hamarság az Adjectivumok formájokra (39. b.) minek utánna a' Substantivumok formájára adjectivummá formálta az adverbiumot a' gyökérből. Ugy ezek már, a' gyökérből, törsoeki származtatásokká, ebből ági származtatássá lettek.

43. §.

ee) Elölutóljárókból, Névi származtatás.

A' *fel*-ből: felső, felség, felséges, felségesség, mely utolsó származtatás már galyi származtatás, e' pedig felségességi levéli származtatás (58 d.) Így megyen ez 's mehet, minden másokkalis benn, le, ki, ellen, tul, mellett, hoz, 's ha a' szükség kívánja.

44 §.

ff. Öszve foglalókból származott Nevek.

Az öszve foglalók (Conjunctiok) a' Sidóknál jelentő szók magokbais: *IN* vagy, hajlás, *לוי*, ha, rántzolás. De a' Magyarnál semmit se jelent, hanem csak a' több szók öszve füzésének módját adjuk elő. A' honnan, azokból ritkánis származtatnak, akkoris csak catacrisis által: mertezés, nohátolás, házás, noházás. Annyival szokatlanabb ez: mert egy öszve foglalónak, nevezetesen a' Deák *sed*-nek magyarul *de*, a' Lokke meg jegyzése szerint, van 52 külömböző értelme. A' 'Sidó *y* vauis, és, számtalan értelemben fordul elő. Lásd Glassius Philológiáját.

45 §.

gg. A' közbe vetőkből Névi származtatások.

A' Hözbe vetőkből (interjeectiókból) már, a' Magyar formál neveketis: Jaj, jaji, jajos. Minekutánna Igétis formált belőle: jajgat, innen: jajgatás, jajgatós.

2. 46. §.

Az Igéi származtatásról.

Mi az Igéi származtatás láttuk (37.b.). A' Beszédnek minden nemeiből lehet ezeketis formálni, származtatni, és így az Igébőlis. Hogy hát jó renddel mehessünk: szükség előre tudni azt, hogy bátor az Europai nyelvekbe, az Indicativi praesensnek első személye, az Igének themája, de az Asiaiaknak másképpen megy. A' Sidó az Indicativusnak Praeteritumának 5-dik személyét tartja, a' hajtogatások gyökerének: a' magyaré az Indicativus Praesensének 5-dik személyét veszi annak, mivel az leg rövidebb, leg együgyűbb, és a' több hajtogatásokba, e' marad meg mindenütt. Az Europaiaktól hát e' tekintetbe egészen, az Ásiaiaktól 's nevezetesen a' Sidótól, annyiba különbözz, hogy a' Sidó Perfectum helyet, az Indicativus praesensnek 5-dik személyét veszi, a' hajtogatás gyökerének. Abbais különbözz a' Sidótól, hogy mikor a' Sidó, három betűre szoritja minden gyökér Igéjét: a' magyar nem mindenkor. És hogy a' Sidó csak a' hangatlant veszi betűnek, a' magyarnál pedig a' hangosis betű, és sokszor három Syllabais. Lássunk hát most

47. §.

aa) Igéi származtatás, Igéből.

A' Sidónak, a' Rál formája, a' leg együgyűbb, annál fogva gyökér igéje. Illyen formája minden

nyelvnek 's a' Magyarnekis van. És ezekből formálnak ők osztán más formákatis, mint a' Deák a' videoból *visito*, ebből *visitatorio*, a' 'Sidó a' פקד בól meg látogatta פקד בól tsinálta, פקד tsinálgatta, פקד tsináltatta. De nem terjeszkedem nagyon ki. A' magyarra sietek vissza.

A' magyar a' maga gyökér igéjéből formál származtatás által a) tselekedtető, b) tehető, c) gyakorló, d) visszazonozó, e) kívánó formákat. A' más nyelvekbe elő forduló formákat, öis több szókkal teszi ki, mint az övét kívált az Európaiak.

48. §.

a) A' Tselekedtető származtatásról, Igéből.

Tselekedtető származtatás formája az, mikor az Igének érejét más által viteti valaki véghez. Ezt a' 'Sidók Hiphhel formának nevezik. Így a' Magyar ezekből: jár, ül, fekszik, szomorkodik, formálja: járat, ültet, fektett, szomorkodtat. Ezt a' formát az Európai nyelv nem esmérí; a' Deák: *curavittal* teszi ki: *curavit ambulare*, *sedere*, *cumbere*. A' 'Sidó se tudja olyan meszsze vinni, mint a' Magyar, ki négy izigis el viszi minden új szó segedelme nélkül: a' jár-ból tsinál: járat, járattat, járattattat. Melly utólsóba, 4-dik személy már az, a' ki jár, a' első, maga jár, a' másodikat, az első parantsolja járni, a' 5-dik a' második parantsolatjára jár, a' 4-dik a' 3-dik parantsolatjára. Ez a' Magyar nyelvnek felséges voltát mutatja más nyelvek felett.

b) A' tehető Igei származtatásról.

Tsinálja ezt az Igei formát a' magyar, úgy, hogy belé olvasztja a' gyökér igébe, ezt a' magyar szót: *hatós*, *tehetős*: járhat, feket, írhat. Sőt a' származtatott Igékbeis, a' mint a' tselekedtetőbe: járthat, fektethet, irattathat. Nem tudom, hogy egy

nyelvnekis volna ilyen formája, még az Ásiaiak között is.

c) A' gyakorló igei származtatás.

Mikor ugyan azon tselekedetnek gyakorta való meg újítását adja elő azon ige, minemű a' Deáknál: factito, scriptito, lectito, a' Sidónális ilyen forma a' Poh-hel forma לָפַח a' magyarul: tseleketgette, járdogált, üldögélt, fekdegélt. Ebbeis bele lehet vinni a' tehető formát, járdogálhat, üldögélhet, fekdegélhet.

d) A' visszazonozó igei származtatás.

Visszazonozó forma az, mikor az ige által jelentett tselekedet, költsönösön megy valamivel, minemű a' Sidónál a' Hitpohel forma הִתְפַּחֵץ tsinálta egyik a' másikkal minemű a' Magyaránál: tusakodik, verekedik, veszekedik, gyötrődik, húzakodik. Az olyan Igékbe, mellyeknek jelentések költsönös lehet. A' minemüket minden ilyen erejű Igékből lehet formálni a' nyelvnek analogiája szerint, ha a' szükség kívánja, bátor e' féle Igéjek nem sok van a' Magyaroknak p. o. szeretkedik, szokatlan, de ha szükség, lehets.

e) A' kívánó Igei származtatás.

Hivánó Ige a' Deáknál, az ilyen: parturio, dormiturio, amaturio, esurio. Ilyen forma a' Sidónál is a' Hithtschaph-hel forma הִתְשַׁפֵּחַ kívánta, hogy tselekedné más valaki. A' Magyarának ez így formálódik: *nám, ném, nék*: szeretném, szeretnék: alunnám, fekünném. De mivel a' Conjunctivus imperfectumais így formálódik, a' gyökér igének sokszor: szükség jól rá vigyázni, hogy el ne tévesztődjön 's öszve ne zavarodjon. Aztis meg kell jegyezni; hogy ez illy kívánó formának, nem igen van több tempusa a' Praesensnél. En ugyan azomba ugy vé-

lem, hogy ez a': *nám, ném, nék* valóságos kívánó forma, ez Subjunctivusbais kívánást jelentő. A' honnan alig ha nem hibáson tették ezt Coniunctivus imperfectumának, erőltetve, hogy a' Deák hajtogatásnak, melly nagyon nyomott minden nyelveket Eu, rópába sok századoktól fogva, alája vessék ezt a magyar nyelvétis. — Nem tudom, hogy a' magyarnak több igéi származtatásának formája volna az igéből. De ez is annyi, hogy ennyit egy Európai nyelvsem mutathat. Mellybe tsak a' 'Sidó haladja meg ötöt.

49. §.

bb) Névből való Igéi származtatás.

- a) *Névből.* Lám a' Magyarnak nints egy szava is nevet jelentő, akár érthető, akár nem érthető dolgot jelentsen, hogy abból Igét ne formálhasson, akár gyökeres, akár származott legyen az. És e' tekintetbe, talám egy nyelv se mérkezhetik vele. Valamikor szüksége van, ezt mindenkor tsinálja, azzal a' külömbiséggel, hogy az igévé változtatott névbe, néha, annak lételeét, néha haszna vételei, néha, azzal való munkálkodását érti: föld, földez, szekérből: szekerez, lóból: lovaz, házról: házaz, pipából: pipáz. Még pedig az Igének minden formái szerént, mellyeket elő adtam (48. §.) földezhethet, földezhethet, földezhethet, földelne 's a't. Mellyekből hogy tsinál ismét neveket láttuk (40) szép-ből: szépít, szépül, szépíthet, szépülhet, szépítget.
- b) *Név mássából,* mint más nyelvek: úgy a' magyar is nem származtat igét. Mégis meg esik, hogy a' nagy Indulatba formál, téget, öget, magáz, ezek helyt: hogy nem betsüli, per te 's tu beszél. Innen hát nem sok igét formálhatunk.
- c) *A' Határozóról* (adverbiumról) is tsak ennyit mondhatok, hogy leg inkább, a' nagy indulatba for-

formál a' magyar Igét. Idéz, határozóból formált ige. Élnékis vele a' magyarok. De a' többi: nemindjártozz, ne majdozz, ne régenezz, szokatlan és tsak az Indulatoknak igéi.

- d) *Az öszve kötökből* (interjectiókból) is, tsak ilyen formán: mit bározol, mertezel, noházol?
- e) *A' Közbe vetökből* (interjectiókból) már inkább; jaj: jajgat, jajgattat, jajdogál, jajgathat, jajdogálhat, jajgattathat. Ujju, ujjongat, ujjongathat, ujjongattat, ujjongathatna. Lásd (37. b.)

50. §.

3. A' határozó szók származtatásokról.

Ezt már előadtuk a' Névi (39) és Igei (40) származtatások alatt nagyobb részént. A' gyökeres határozókon kívül, igen sok van még minden nyelvbe, a' beszéd más részeiből is származtatva. Leg inkább pedig Névből és Igéből.

51. §.

a) Határozó származtatás Névből.

Mi a' határozói származtatás: láttuk (57. c.). Itt is különböz substantivumból való adverbium formálása, az adjectivumból valótól.

γ) *Substantivum vagy érthető szóból.*

u, ű, jelent az adjectivumból meg határozott Substantivumnak birtokosát: nagy száju, veres hajú, kitsiny betűjű, kék szemű. De a' mennyibe, ez ilyen származott szó, ejtegethető is, talám helyesebben, a' névi származtatás alá tartoznék, minthogy declinálható.

nyi, ebből: ennyi, annyi, jelenti a' szóban forgó dolognak mértékét, máshoz való hasonlítását: egy ujjnyi, rőfnyi, maroknyi, templomnyi, hegynyi, városnyi. Lehet ezzel származtatni valaminek tsak

mértéket lehet képzelni, p. o. világnyi, tengernyi. De talám ennekis sora, a' névi származtatásban lett volna.

“) *Adjectivumból* v. nem érthető szóból való származtatás.

an, en, on, un, ön, ün, ól, úl, jelenti a' szó által jelentett módon való létét, meg esését a' dolognak: szaporán, kegyesen, hugyoson, hosszszun, tömöttön, sűrűen, jól, távol, rőtül, bárdolatlanul, bolondul.

“) *Mind Substantivumból, mind Adjectivumból származtató Adverbium.*

vá, vé, jelenti a' szó által jelentett dologra való által változást: kutyává, pipává, jóvá, rosszszá, erdővé, kenyérré, ezerré, régivé lett.

féle, jelent a' szóban forgó dolognak fajtájából valót kenyér féle, sajt féle, szép féle, jó féle, rossz féle, négy féle.

kor, a' szó által jelentett időnek határa: Szüretkor, tavaszkor, temetéskor, feltámadáskor, jókor, rosszkor, jövetelkor, járáskor, délkor.

képest, a' szóban forgó dolognak, mással való egybe hasonlítása: házhoz képest, jóhoz képest, fáradsághoz képest, jöveledelemhez képest.

szor számi határozó, melly a' tselekedetnek többszöri vagy kevesebbszeri létét határozza: százszor, ezerszer, egyszer, másszor, először, utólszor.

dik Ezis számi határozó, mellyel a' szóban forgó dolognak pontos határát jelentjük ki: második, tizedik, századik.

;) *Igéből való Határozói származtatásról.*

Az igéből határozók így származtatnak

va, ve, mellyel az Ige által jelentett munkásságnak folyásban léte adódik elő: Futva, ülve, gondolkodva, rebegve, buslakodva.

lag, leg. Igen egy forma származtatás a' *va, ve*, származtatással, éppen hogy, valami kevéssel lágyabb erőt ad a' szónak, és ennyit tesz: mintegy: futva mentem, futólag mentem az az mint egy futottam, mulólag láttam.

52. §.

Hogy a' Származtatást illy hosszsan adtam elő, nem tsak azért tselekedtem, hogy ki tessék belőle, hogy egy nyelvnek sints több, de talám annyi Derivatiójának módja is: mint a' Magyarinak, és így; hogy tsak ezen az úton is, más nemzet felett bővítheti nyelvét a' hol kell: hanem azértis, hogy nyelv mestereinket figyelmetessé tegyem az eránt, hogy mind a' gyökereztetésekbe, mind a' származtatásokba, nem elég tsak a' szók hasonlatosságokra vigyázni; hanem a' szóknak természeteket is, a' nyelv geniusátis szem ügy alá kell venni, hogy a' származtatás jó legyen.

55. §.

A' Declinációról, Conjugatióról.

Ejtegetésről, hajtogatásról.

Itt volna sora, hogy ezekről is szóllanék: mivel ezekis, nem egyebek, származtatásnál. De igen hosszú lennék, ha időm vólnais. Külömben is fordul elő erre nézveis alább az orthographiába. Annyit mégis szükségesnek tartok ezekre nézveis megemlíteni itt: hogy tsak az fog jól declinálni és conjugálni, a' ki a' 32 §-ban elő adott jegyzések ellen nem hibáz. Máskéntis ennek helyye a' Grammatikában van, mellyet tud minden.

54. §.

3. Az öszve szerkeztetésről (Compositióról.)

Harmadik módja a' nyelv bővítésének, az öszve rakása, vagy egygyé tsinálása a' több szóknak

Illyen egygyé tsinált szók már, minden nyelvbe az előlutojárókkal öszve köttettek. De öszve raknak még más féle szókatis a' nyelvek, a' több dolgokból egygyé letteknek elő adásokra, minemük kivált a' Mester szók a' Görögöknél: Filozófia, Filológia, Astronómia, Ontológia, Etimológia. A' Deákoknál: acutangulus, archidux, monoculus, bigamus. A' Francznál: Curedent, portefeuille, a' Németnél: Briftasche. A' Magyaránál: Székláb, Fatál, Ajtósark. Öszve köt a' Magyar négyetis: Anyaszentegyház. Természetes sorral tsak a' Francz köti ezeket öszve, elől tévén a' fő dolgot, és hátul annak meg határozóját. De ezt vizgálni nem tartozik ide. A' Magyar ebbe, felül halad minden más nyelvet, még a' Gö. rögötis, mellynek pedig meg számlálhatatlanok az illy szavai. Nyelv mestereink ezekre nézve hibát ejtenek:

1) azzal, hogy sokszor vagy egygyik, vagy másik szót meg tsonkitják-

2) azzal, hogy nem a' nyelv analógiája szerént rakják öszve mindenkor, ha philosophice meg álhatnais. A' nyelv geniusza szerént, jó öszve tett szó: párnazsák, házfedél, konyhakés, fanyelübitsak, tárház, társzekér. Mert a' Magyar a' fő dolgot, több Európai nyelvekkel (ki vévén a' Frantzot) a' fő Ideát utól, a' magyarázót pedig elől teszi, mintha adjectivum volna, melly néki elől jár az öszve rakásban: párnazsák, annyi: mint párnászsák, tárház mint táras, tári, ház, szekér. Meg fordítvais jók ezek: zsákpárna, az az: egy zsák párna, háztár, az az házi tár- E' szerént nem lehet kárhoztatni ezen öszve tett szókat: könyvtár, szótár. Tsak hogy, mikor meg fordítódik így: tárkönyv, társzó, egészen másat téssen, nem a' könyvnek szónak tárját; hanem a' tárnak könyvét és szavát. Tsak arra kell hát vigyázni: az egygyé tsinálásában a' két vagy több szóknak,

mellyik a' fő Ideát jelentő szó. Utól mindég ezt kell tenni a' Magyar öszve rakásban. — Fő Idea az, a' mire néz lelkem leg inkább, az egygyé tsínált szókban. Magyarázó a' mivel fő Ideámat meg határozom p. o. mikor párnazsákokat mondok; nem a' párnáról; hanem annak zsákjáról vagyok gondos, a' párnával tsak azt határozom meg, mitsodás zsákról gondoskodom u. m. nem búza, nem is bornyomó, hanem párnás zsákról. Ha meg fordítom a' szókat: zsákpárna, ekkor már a' párna a' fő Ideám, a' párnáról gondoskodom, nem a' zsákról. A' zsák, tsak határozója leszsz a' párnának. Ha ezeket jól ügyre veszi; az öszve rakott szót tsínáló, nem tsak nem hibáz az öszve rakásban, a' magyar nyelv természete ellen: hanem, nemis lehet olly, egy dolgot jelentő Ideája, olly mester szó, mellyet igazi magyar szavaival ki ne tehessen, ha idegen nyelvhez nem nyulna.

55. §.

4. *A' közönséges de nem esmért szóknek ki keresésekről.*

Negyedik módja a' nyelv bővítésének, az esméretlen szóknek ki keresések. Nagyon kevély volna, ki azt merné magáról állítani, hogy tud minden magyar szót. Tsak a' Lexiconokba 's sokféle könyvekbe elő forduló szókat sem tudja egy ember, annyi-
val inkább, a' köz nép szájában forgókat, kivált a' különböző dialectusokat, két, vagy tám, hat annyi nagyságu könyvis telne még azokból; ha öszve szedődnének: mint a' leg nagyobb Magyar lexiconis. Nagyon hibázunk hát, mikor valamelly hallott vagy olvasott szóba, tsak azért botránkozunk meg, hogy előttünk esméretlen. Esméri más, ha én nem. És én, mihelyt értem, el fogadom magyar szónak: ha tsak világosan nem értem, hogy valóságos költemény, és a' 52-dik czikkelyben fel tett régulákkal

egygyez. Annyivl inkább, ha a' magyar kettős be-
tükis vagynak benne. Mennyire bővülhetne ezek ál-
tal, ha nyelvünk nem (mert az egész népnél úgyis
meg vagynak) leg alább Lexiconaink, és azok által
a' Tudósoknak is esméretek: nem lehet meg határoz-
ni. És ezt, a' szemnek, csak az a' Lexikon fogja
meg mutatni; mellynek készítését tárgyúl tette ma-
gának, az itt fel tett kérdés. De erről alább a' Le-
xikon készítéséről való beszédben. (61.)

56. §.

5. *A' más nemzet szavainak el fogadások.*

Ötödik módja a' nyelv bővítésének, a' más Nem-
zet szavainak el fogadása. Egy nemzet sins, melly
ezen az uton ne bővítette volna nyelvét. Egy nemzet
sins, melly maga talált volna fel mindent. Kénte-
len volt hát sokszor, más feltaláló Nemzettől, mind
az Ideát, mind azoknak jeleit a' szókat költsönözni,
által venni. A' 'Sidó az Egyiptomiaktól, az Arabsok
a' 'Sidóktól, 's más Nemzetektől költsönösön egymás-
tól sok Ideákat és szókat vettek. A' Deáknak egy
harmad része Görög, a' Franczé, Olaszé, Oláhé
Deák. A' Magyaris tselekedte ezt. A' Némettől, Tót-
tól, kivált Deáktól sokat vett által. Forma, Mód,
Tsászár, Deák; Király, Palosna, Ablak, Tót; Tsár-
da, hódolás, dsida, Török; Palatsinta, Oláh; Tok-
ma, rabota, Orosz szók. A' Tudós Francz nemzet,
400 forint jutalom tétellel is, nem tudván Francz szó-
val a' *genius*-t ki tenni 's tétettetni, el fogadta,
meg francziásítván, *genie*, vagy mint közönségesen
hangzik *zseni*. És bátor már ma nagy lelket teszen,
és sem a' Deák *genius*nak, sem a' Görög Sokrates
Daemonjának, melly különös lelket, magyarul kényt
jelentett: meg nem felel pontosan: mind az által
olly közönségessé lett, hogy, nem is Tudós egy Nem-

zetbeis, a' ki ennyit el nem tud kukorékolni: *zseni*. Ez hát, nem szégyen a' Magyarnakis. De a' mellynek, tsak akkor van helye: mikor született nyelven, vagy egygyes, vagy öszve tett szókkal ki nem teheti. Bizony, ha a' Francz abba valami nemzeti büszkeséget nem keresett volna, hogy egy szóval tegye ki a' *geniust*; nem szorult volna a' Deák szóra. Mivel, ha, nagy lelket értet a' geniuson, grand sprit-nek nevezhette volna. Ezen az uton mind az által; mint más Nemzet: úgy a' Magyaris bővítheti nyelvét. De erre ugyan ritkán van szüksége. (31.9)

57. §.

b) Az idegen mesterszók fordításokról.

Hatodik módja a' nyelv bővítésének, az idegen mesterszók' által fordítások. Ez által is bővílhet a' nyelv. De tsak úgy hasznosan, ha az Ideais bővílhet általok. Egyébként pedig, haszontalan a' szók szaporítások. A' mester szókat, lehet fordítani a' más nemzet nyelvére jólis, rosszszulis. Jó fordítás, ha általa a' Nemzet az Ideánakis esméretére juthat. Rosz, ha tsak a' szókat értheti külön külön, a' dolog esméretére pedig semmit se segít. A' Nemzeti nyelvnek geniusza szerint Thermometrumot, Meleg mérőnek fordítani jó; mert a' parasztis érti. Az Antleópneumatikát, szél, vagy lehellet szivónak rossz, szivantyúnak: nem jó magyarság. Levegőszivónak jó, de már nem pontos a' fordítás, azomba mégis Ideát adó. A' Mikroskopiumot, Hitsinyézőnek fordítani: nem éppen rossz, de nagyító nézőnek, érthetőbb, bátor a' szó nints fordítva pontosan. Ázótus levegőt, Életlennnek kéné fordítani, de értetlen; ölőnek, fojtónak mondva, a' parasztis érti. Ha az Actort, tselekedőnek fordítjuk pontosan, senki sem fog rajta Felperest érteni. Az idegen mesterszóknak fordításokkal éppen úgy bővíthetjük hát nyelvünket: mint

akár melly más nemzet. De a' fordításnak, nem szóról szóra valónak kell lenni; hanem a' Nemzet nyelve természete szerént valónak, hogy ne tsak a' szó; hanem a' dolog légyen a' fordítás által érthető.

53. §.

7. *A' Trópusokról* (Változottszóllásokról.)

Hetedik módja a' nyelv bővítésnek a' Trópusok által való név adás. A' Trópusoknak négy Nemét számlálnak az órátorok, mellyek a' szokat által változtatják.

1. *Hasonlatossági*, mikor a' hasonlatosságért, a' két különböző dolgokat, ugyan azon egy értelemben veszik p. o. Hegy töve. A' hegynék nints töve, hanem tsak a' plántáknak. De mint a' plánták, a' tövökön állanak: ugy a' hegyek is azon az alsó részen, a' mit tövének nevezünk. Melly a' Magyaroknak jó, a' Németeknek nem, ha meg érthető is, bergs wurzel.
2. *Metonymia* midőn az okot okozathelyett, a' Subjectumot a' Praedicatum helyt, az előző dolgot a' következő helyt és meg fordítva vesszük: Newton és Lavoisier, Vollius helyt, az ő munkáit, a' Nap helyt, azt az Időt; mellyen egyszer körül kerülni láttatik földünket. A' Poharon, bort; a' borozáson, ivást értünk.
3. *Synecdoche*, mikor az egészszen, részt, a' nagy fajtán, (genuson) kis fajtát (speciest) és meg fordítva értünk: az emberen testet, a' halandón embert, a' földön szárazt és tengert, a' tengeren vizet.
4. *Ironia*, mikor a' szón ellenkezőt értünk: Derék ember, gunyolódva, az az: rossz ember. De órátorok dolga ezeket bővebben magyarázni. Az ilyen szóllásokat nem tsak a' pompás beszéd sze-

relme hozta bé; hanem a' szükségis a' beszédbe. Mivel nem találtatván egy nyelvbeis, minden generális Ideákra szók: kéntelenek voltak, vagynak mais, azokat Trópusok által ki pótolni, minemük ezek: világos értelem, folyó beszéd, okos ház. — A' világosság testi dolog, a' millyen nem lehet tulajdonképpen az értelem, mely lelki. A' folyás, a' higság tulajdona, de a' beszéd nem higság. A' ház, tulajdonképpen, nem lehet sem okos, sem bolond. De lehetnek a' lakosi. A' Trópusokról elég itt ennyi. Már ezen az úton nem szaporíthatjuk ugyan szavainkat, tsak éppen szokott és tulajdonképpen való szavainknak adhatunk más más értelmeket. És ennyibe tsak ugyan szaporíthatjuk szavainkatis, de kivált Ideáinkat. Tsak hogy itt is arra kell vigyáznunk, hogy a' nyelvnek geniusza szerént ejtsük a' Trópusokat, mellyekre nézve, minden nyelvnek különös módja van. De ezeket nem lehet elő adni az egész nyelveknek ki magyarázások nélkül. Elég legyen például, egy kettőt emliteni: Az Electrika machinának nevezetése, a' Görög, a' benne lévő fő dologra, a' gyantára nézven, Electrumnak hívja, a' magyar, a' menykő természetéhez hasonló voltaért, menykő mosztonnak, malomnak. A' Keresztségnak nevébe a' Görög a' bé mártásra nézven, baptismusnak; a' Magyar pedig a' Catholicusok által, a' keresztlendőkre háyni szokott kereszt vetésekre nézett, a' Házasságba a' háztartásra, a' Deák az anyasodásból matrimoniumnak hívja. A' Német, a' nevendék leányt, az ifjúságról, jungfraunak; a' magyar a' kitsinységről, kis aszszonynak. A' Magyar a' kis gyermeket a' tsets által való táplálásról tsetsemőnek, a' Deák a' szólni nem tudóságról Infánsnak. A' magyar a' bor tsinálásba a' szürésről szüretnek, a' Deák a' borról vindemiának. A' Magyar

úgy nézven a' Társaságba a' leg hatalmasabbat, mint főt, Fejedelemnek; a' Deák mint elsőt, Princepsnek. A' Magyar a' víznek sokaságáról, özön víznek, a' Német a' bűnnel büntetésére nézven, Sündílnak nevezte. A' Görög a' melegről $\pi \upsilon \rho \epsilon \tau \omicron \varsigma$; a' Magyar a' hidegtől, hideg lelésnek nevezte; ugyan azon nyavalyát. Így minden nyelvnek különös módja van a' Tropusokra.

59 §.

8. Az Affixumokról.

Nyoltzadik módja a' magyar nyelv bővítésének, az affixumokkal, Ragasztékokkal való élés, mellyek által, a' nevekből, Igékből, Elölutóljárókból mindnyájokból, újabb újabb egyes szók állanak elő. Ez abban áll, hogy a' Magyar minden tsak most nevezett szavaiba, bé olvasztja ezeket a' Névmássait: *enyim, tiéd, övé, övéjé*, mellyek által, azokból újabb újabb változható szók állanak elő. Módja ez: el veti az elsőbb betűit a' név mássának 's az utólját, a' szóhoz ragasztja meg változtatván a' hango-sokat (a' 52 cikkely) szerént. Ezzel személyesíti ő meg, nem tsak Igéket: hanem a' Neveket és Elöl-utóljárókat is p. o.

Személyek

	1.	2.	3.
<i>Nevek</i>	Borom	Borod	Bora
	Szomorúsá- gom	Szomorúsá- god	Szomorúsága
	Henyerem	Kenyered	Kenyere
	Otsúm	Otsúd	Otsúja
	Töm	Töd	Tője
<i>Igék</i>	Szeretem	Szereted	Szereti v. Sze- retje
	Látom	Látod	Látja
	Ülöm	Ülöd	Üli

Személyek

1.	2.	3.
<i>Elölutól</i> -Bennem	Benned	Benne
<i>járók</i> . Rajtam	Rajtad	Rajta

Ezt, a' szók formálásoknak módját, nem tudják az Európai nyelvek. És tsak az Ásiaiaknak tulajdona, mellyet az Európaiak több szóval tesznek ki. Vinum meum, tuum, illius. In me, in te, in illo etc. Az igéket pedig, ragasztékosoknak nevezik a' Grammatikusok, mellyeket így hajtogatnak. Melly különbözik mind a' Segitékestől, mind a' Tegetőtől.

Segitékes, melly a' vagyok, és lészek szerint hajtogattatik: Szeretek Szeretsz Szeret

Tegető Szeretlek Szeretel Szeret. Ez is újabb módja a' magyar nyelv bővítésének, mellyel még a' 'Sidó sem ditsekedhetik.

60 §.

Ennyi féle módja lévén hát minden Nemzetnek a' maga nyelvének bővítésére; a' Magyar pedig ezeket felülis mulván szavainak származtatások módjának sokaságával (37: 58 §.) compositiójának szélesen ki terjedő vóltával (54.) és az Affixumainak újabb szóknak formálásokra alkalmas vóltával Igéjeinek háromféleképpen változtatható módjáról (59.) bővítheti nyelvét az elő adott módok szerint, a' mennyire tsak akarja, és szüksége van.

Igy nyelvünk bővítésének módját, a' fellyebb való szerént meg értvén, tsak a' van hátra, hogy nyuljunk hozzá, és mutassuk meg azt a' világnak, hogy nem tsak nem sovány nyelvünk: de talám minden Európainál gazdagabb. De hogy ugy, hogy a' nem esmért régi és a' Nemzetnél most is szokásban levőket szedjük össze, a' hol szükség tsináljunk újakat, kivált pedig az idegen Mester szókat készítsük ki, és azokat szorítsuk egy Lexiconba, hogy a' vi-

lág lássa. Ez az, a' mire a' fel tett Kérdéseknek harmadika láttatik ezélozni, midőn egy tökéletes Magyar Lexicon készítéséről gondolkodik. Ehez kell hát most nekem is szólni.

61. §.

Egy ilyen tellyes Lexicon készítésének, melyben minden magyar szók be menjenek, még pedig a' különböző dialectusok szerint, két módja van:

1. A' magyar hazában lévő szóknak öszve szedések.
2. Új szóknak, a' hol szükség formálások. Az elsőt nagyobb részént a' köznéptől, a' másodikat, tsak a' Tudósoktól várhatjuk. Lássunk mindenikről külön külön.

62. §.

1. *A' hazában levő Magyar szók öszveszedéséről.*

A' Köznép két féle: Földmives és Mesterember. Mindeniknek külön külön olyan, részszerént magános és eredeti, részszerént mesterszavai vagynak, melyeket a' másik nem tud, nem esmer. De olly sokis, hogy azokból öszve szedve, nagyobb könyv válna, mint akármelly magyar Lexiconunk. Tsak egy szekér, eke és iga barom körül, annyi nevei vagynak: hogy azokat sem a' Lexiconok, sem a' leg tudósabb Magyarok nem tudják mind: pating, vánkos, sürgetjü, nyújtó, keverés, ugarlás 's a' t. A' sokszori szükség meg tanította őket, hogy még a' leg kisebb részének és szerszámaiknak, tselekedeteiknek, nevet adjanak. Hát még a' Mesterembereknél, ki tudná elő számlálni? De a' magájét mindenik tudja nevéen nevezni. Mi a' rántás, pergelés, fel eresztés az étel körül, tsak a' Szakáts tudja. A' sáreresztést, gazdálkodó nyilat, tsak a' bányász. A' Tulkot a' sóvágó, a' perselyt, orsót, fogat, hatost a' Molnár;

a' széket a' fedélbe, kötést, koszorú gerendát az Áts, a' hajóknak neveit, azoknak szükséges részeit a' Hajós, a' ciboriumot, segrestyést, a' Pap; a' fordulást, sűrűdést a' Hatona; a' bélfonalat, tsüllöt, velézneket, a' Takáts; a' nyugtatót, trillát, szomorút, a' musikás; az árnyékozást a' Festő, a' rúgót, pertzegtetőt az órás, 's a' t. tudja. De ki tudná ezeket elő számlálni? mikor tsak egy asztalos műhelyben, annyi féle vésők, fűrészek; egy Kovátsnál annyi kalapátsok, fogók vagynak, hogy egy inas három esztendő alatt alig tudja meg tanulni. Azomban mindeniknek külön külön neve van. Tsak ezekből is meg tetszik, hogy mester szavak is vagynak a' leg együgyűbb embereknek is minden tudományos készület nélkül is, mellyeket magok tsináltak. Tsak a' már most a' Kérdés

63. §.

Mi módon lehetne ezeket öszve szedni?

A' Tudósoktól várni nem lehet; mert magok se tudják. Maga a' köz nép, melly a' magájét mindenik tudja, írástudatlan jobbára; nem is érkezik, nem is ügyes. Kivált a' különböző dialectusokat a' két egész hazába egygyik sem esméri. Egy utazó nem elég ennek végre hajtására, külömben is nagy költséget kívánna, fundus pedig nints. — Hoszszas elmélkedésem után ezt találtam leg jobbnak, leg könnyebben végre hajthatóbbnak: *Kerestetnének meg a' két magyar Hazának Írástudói minden vidéken, minemük*

1. *A' Falusi Notariusok, Oskola mesterek, Orgonisták*, kik a' köznéppel szüntelen való társalkodásba vagynak, és akaratjokon kívül is, ezerszer halják mind a' nép szavát, mind annak dialectusát. Észre is veszik azokat, kivált ha más vidékről valók, mig újak lakásokra nézve. Annyival inkább ha még

figyelmetesekkéis tétetődnek a' meg szállítás által. A' föld mivelők szájokban lévén a' legeredetesebb magyar szavaink: ezek vezethetnek a' legősibb 's régibb szavainkra, 's különböző dialectusainknak meg esmérésekre, ha öszve szednék azokat, és közönségesekké tennék. Illyen Irástudóknak nevezem

2. *A' magyar városi, magyar Czéhmestereket, kivált pedig a' Czéhek Notariusait.* Ezek mind tudják a' mesterségekbe elő forduló szókat, és azokat öszve szedni nekik bakatella (tsekélység). Irástudóknak nevezem

3. *Az Oskolai tanulókat, ifjakat* a' nagyobb Oskolákban. Ezek többnyire különböző vidékiek. És mikor társaságokban élnek minemük a' Seminariumok és a' Protesztánsoknak Collegiumaik, mulatságot szereznek magoknak 's magok közt, mikor észre veszik valamellyiknek a' közönségestől különböző dialectusokat. Kik természetesen kapván az új és szokatlan szókon, egymáson tréfát üznek. De külföldben is a' városi mesteremberekkel társalkodván a' mesterségi szókat akarattal ellenis halják, ha pedig reá adják magokat, mindis öszve szedhetik, öszveis szedik örömet, kivált ha Tanítóik, Professoraik által ajánltatik a' munka. Ide tartoznak

4. *A' Praktikánsok* minden nemesebb mesterségeknél, Könyvnyomtatóknál, Fabrikáknál, Bányáknál, Sóaknál és házaknál, Patikáriusoknál. Kik, nem csak tudják a' kezek alatt való dolgoknak magyar neveit, de ha nem volnának, kiis tudják tsinálni, azomban gyönyörködnek is e' felékben, nemis restellenék öszve szedni. El nem halgathatom itt, hogy egyszer Bajutza Bányán jártomba, midőn minden bányához tartozó dolgokról tudakozódván, mindég csak német nevét mondanák a' dolgoknak, melyeket nem értettem: kértem, hogy magyar neveit

mondának meg: egy velünk járó magyar Borbély olly pontos magyar neveit adta a' dolgoknak, hogy a' névből a' dolgotis világosan meg értettem p. o. Kötörő malomnak németesen Stompnak, a' közezső nyilát, mellynek a' ládájából oszlott el a' törni való kő az egész váluba: gazdálkodó nyilnak nevezte. Hogy ezen az uton, minden magyar szókat öszve szedni lehets: arrólám senki se kétkedik. De hogy tselekedjékis, arra fel ébreszteni a' két hazát, hoc opus hic labor est. — Nem nagy munka kedves Nemzetem.

64. §.

*Hogy keljen a' magyar nemzetet arra bírni,
hogy magyar szavait öszve szedje.*

Magyar Ország népessége 7 millióra számláltatik közönségesen, lehet benne írástudó és magyar nyelvet értő 700,000, tudományokat szerető 70,000, Nemzetét, nyelvét szerető, leg alábbis 700. keveset mondok, de ne legyen több, sőt ne legyen több 70 nél. A' munkát ennyi, sőt kevesebbis végre hajthatja, végre is hajtja, tsak szöllittasson meg a' különböző vidékeken,

A' magyar nagyon betsületet érző Nemzet, úgy hogy, a' haszon se kell neki, ha nem betsületes. Azértis sem Hauklert, sem Hóhért, sem Spiont nem igen lehet ő közzüle találni. Sőt 'a tisztességes és szabados Kereskedéstitis lenézvén, bátor mind hasznos: kevés gyakorolja. Ellenben, ha betsülettel jár valami, haszon nélküli tselekeszi. Mutassuk meg hát neki a' betsületnek halmát, függeszszük ki reá a' tisztesség zászlóját, majd nem hetvenenként, hanem ezerenként tódul arra mint a' méh a' köpüre, hogy részt vegyen belőle vagy egészenis el nyerje. Azomban, egyet egyet, nagyobb tisztességnek nem

tart; mint ha életében neve a' Nemzet előtt esmerezessé, hólta után fenn maradandóvá lészen. E' pedig leg könnyebben, az újságokban való ki hirdetés által, leg állandóbban neveknek a' könyvekben való megmaradás által eshetik meg. Ezeket tselekedjük hát

1. *Hívjuk meg e' munkára*, a' két hazának minden írástudó magyarait, különösen pedig a' Notáriusokat, falusi mestereket, orgonistákat, kivált a' Semináriumokba, Collegiumokba együtt élő 's tanuló ifjúságot, meg kérvén, hogy a' Professorok ajánljákis ezen munkát tanítványaiknak. Czéh-mestereket, Praktikánsokat Fábrikáknál, Bányáknál, Patikáriusoknál.
2. *Igérjük meg, hogy* a' kik vagy a' vidékiszókat és dialectusokat, a' magok vidékekről, vagy a' Mesterségekben elő fordulókat, mesterségeikről, vagy a' Praktikánságokra tartozókat, az újság íróknak által küldik summába: neveik tetteikkel együtt az egész hazába ki hirdettetik, és nevek örökre fenn marad, mint a' haza eránt érdemeseknek.
5. *Kérjük meg*, hogy ez illy gyűjteményeket szabad postán, vagy bizonyos költség nélkül való alkalmazhatóságtól küldjék fel. Én fogadom, hogy minden vidéken fognak olyan nyelveket 's betsületeket szerető hazafiak találkozni, kik ezen tsekély fáradságokat és költségeket, nem fogják sajnálni, kivált, ha ez a' meg hívás a' munkára, valamely tudós társaság, vagy nagy ember, mindenek felett, felséges Palatinusunk nevével eshetne meg.
4. *Igéretünket tellyesíttjük miis.* És hirdettessük ki az érdemeseknek neveiket, még pedig ítéletem szerént munkáikkal az az: a' bé adott nevekkel, szókkal, azért hogy, ha így egygyet ki hirdetnénk, mások nem tsak a' híjjánosságát vagy tökéletességét vennék észre; hanem út mutatoulis szolgálna: a' két hazábanis hamar esmeretessé len-

ne, az újságokban is meg maradván soha többé el nem veszne, a' honnan a' Lexiconba bé vinni akár mikor lehetne akár kinek.

5. A' béküldésnek határt kellene egy vagy fél esztendő tenni, hogy a' munkálkodónak ideje lenne.

Mind ezeknek terhe e' szerént, az újság írókra esne. — Újság íróink a' haza kenyerét eszik, a' Magyar nyelvel keresik kenyerüket, haza' fiai, a' hazai Magyar nyelv leg első és főbb művelői. Még tsak gyantut se szenved, hogy két kézzel ne fogadnák 's ne tselekednék. Annyival inkább ha még megis keresetnének valamely nagy ember és társaság által. Jó víz eredne ebből és folya egy darabig az ő malmokra, mellynek vize sokszor ki szárad, mint most is, úgy hogy sokszor alig tudják valamivel bétölteni az árkust, vagy ha betöltik is: sovány. A' mikor az e' féleket, hivataloknak fő czélja szerént ezer örömmel tselekednék, az ilyen egész hazát érdeklő és érzékenyítő Tudósításokat.

65. §.

2. *Az Újszóknak formálásokról kivált tudományos mesterszokról.*

Kinek lehessen új szokat formálni és mi módon, azt bővön elő adtam (31, 52, 55, 54 §.). De az elő adandó alkalmatosságok szerént, nem olyan könnyű meg állapítani, minemű új szókkal éljen az ember, vagy az Ideának jelentésére, vagy a' más nemzetnél lévő szóknak Ideáknak elő adásokra. A' ki a' Tropusokról való beszédemet ügyesen meg olvasta (58) más jegyzéseimre is emlékezik: a' nyelvek természetis fundamentomoson érti: könnyű annak ezt által látni. Némely új Ideát új szóval, némelyt compositionál, némelyt derivatióval, némelyt tsak más nyelv-

ből való fordítással, némelyt affixumos szókkal, némelyt tropusos szókkal jobb elő adni. Ezt megítélni csak a' Tudósok tudhatják. Erre hát Tudós Társaság kell, mellynek tagjai, más idegen nyelvet is értsenek, a' napkeletiekben, azok közt a' 'Sidóban se legyenek járatlanok, a' Magyarot pedig, és annak természetét kívül belől esmérjék. A' kik ilyen készség nélkül nyultak nyelvünkhöz, sok izetlen szót csináltak sokszor.

66. §.

Tudós Társaságról.

Minéműnek kellene lenni egy tudós Társaságnak, azt Detsi Sámuel elő adta, Pannoniai Fénikszében. A' magyar Tudományra nézve, Gróf Teleki László Ő Nagysága a' Magyar nyelv elő mozdítására készült munkájában még pontosabban. Én erről nem szólok, hanem csak a' Magyar nyelv mivelő Tudós Társaságról. Erről is csak annyiban, a' mennyiben a' Magyar nyelv bővítésének módja körül foglalatoskodna. E' féle Társaságok voltakis már, mind Erdélyben, mind Magyar Országban, de vagy még tsirájokban meg fúltak, vagy ha még lehet valahol, vonaglik, haldokol. Nints fundus. Erre én sem mutathatok egyéb fundust, hanem csak azokat a' buzgó hazafiaknak jó szívűségeket, a' kik ottan ottan segítették az e' félébe munkálkodókat, vagy jutalom nélkül is munkálkodtak, részszerént hazafiúi szeretetből, nyelvekhez vonzó buzgóságokból, vagy magok gyönyörködtetésekből. Hogy ez a' fundusunk meg van még, mutatják, ezek a' kérdések és nyelvünk mívelésébe számtalan munkás Tudósaink, kiknek ereke magyar vér pezseg. Ezekből formálhatunk még egy nyelvünket, kivált mester szókkal bővíteni szerető Társaságot, olyan önként vállalkozó személyekből, a'

kik tsupa hazafiui szeretetből is, minden jutalom nélkül, tudnak is, szeretnek is dolgozni. — Ennek

1.) Hellyét én Magyar Országba gondolnám legjobbnak *Pesten*; nem azért, mintha azt vélném, hogy a' leg több és jobb magyarok ott lagnának; hanem azért;

a) mert Országunknak igaz magyarai elegendően laknak ott is, mint fő városában pedig a' hazának, minden fő embereink sokat mulatnak, kik igaz, és nyelvünket értő Magyarok.

b) mert leg több Tudósokkal gazdag, nem csak az Universitásába: hanem a' minden féle mesterségekbe is. És így minden féle Tudós, magából kitelik. Annál fogva

c) mert könnyen is össze jöhetnek egymással, ha a' szükség kívánja.

2. *Össze jövételeknek idejét*, egy bizonyos napra, órára

3. *A' felveendő matériákat* 's azoknak mester szavait, kivált a' melly mesterségekbe, még hibáznak a' mester szavaink', elő vennék. Fel lehetne ezeket sorral venni Theológiára, Philosophiára, Physikára, Technológiára, Botanikára, Orvosj, Patikai 's a' t. mester szókra, vagy a' készeket fordítani, vagy ha jól nem esnek, magyarul más formákba öltöztetni. Ha Nemzetünket szerető, annál fogva nyelvünket is betsülő felséges Nádor Ispányunk, mint a' mindenféle Tudományokra nézve tselekedett: ezt is pártfogása alá venné, előlölőségét el fogadná, vagy csak teczezését eránta ki mutatván valamely nagy érdemű Magyar hazafinak által adná: ki állana ez a' Társaság magából Pestből. És mivel, ha minden féle vidékről be kerülne a' magyar magános és mester szók: ezen tudós társaságra, nem sok új munka maradna:

könnyen el lehet hinni, hogy Pesti tudósaink nem vonogatnák ettől magokat, sőt Ő Királyi Herczegasége tekintetéért, nyereségnek tartanák ennek tagjává lenni.

4. *Foglalatossága e' volna: meg vizsgálni*

a) *az új magyar szókat*, mellyeket új nyelvmestereink tsináltak, ha a' magyar nyelvnek geniusa szerint vagynak é formálva? mi nemükről emlékeztem (34. b.) ha systematice a' fellyebbi 3 szóm szerint nem akarnának menni: ilyen kétség és új szókat eleget adna elő a' Mondolat. Helmecki Úrnak Bersenyi Úr Verseire tett Elöljárója, és kivált az a' 50 ivnyi új szók, mellyeket Barátaival öszve szedett.

b) *a' magyar öszve rakásokat*, ha igaz magyarosok é? vagy más nyelv tulajdonsága szerint vagynak helyheztetve. Német, de kivált Deák constructiókkal, tellyesek a' nagy Deák Catholicus Uraknak magyar munkái (15.) A' Tudományos Gyűjteménynek ritka darabja van e' nélkül.

c) *a' más nyelv példa beszédinek fordítását* (15.)

Hogy ha valamiről magais kétségeskedne a' Társaság, külső tudósokkal közleni. E' végre szükség lenne, minden vidékéről a' két hazának, Tudós, 'Sídóul és Magyarul tudó társokatis meg hívni. Mind ezekis meg eshetnének az újságok által (64. §. 5.)

67. §.

Ez a' nagy Társaság volna az osztán, melly meg ítelné, 's meg határozná a' Magyar szókat, el fogadná a' magyar genius szerint valókat, meg vetné az ellenkezőket, dits, idv, rém, lény, fellengőzni etc. jó szók é? vagy nem? Így előződné meg nyelvünk el romlása, mellyre most óriási lépésekkel siet.

Kissebb Tudós Társaságról.

Ha ezen magyar nyelv művelő Társaságnak, ilyen méltóságos felállításához nem lehetne szerentsénk (ámbar én bízom), akkor más formáról kell gondolkodni. Ollyanról; minémü vala a' Debreczeni, midőn a' Magyar Grammatikát készítette. Öszve állottak egynéhány jó barátok 's bizonyos időbe öszve gyültek 's pipázás közbe dolgozták, 's készítették e' munkát. Illyen Társaságot könnyű ki állítani Pesten, hol a' magyar Helikonon törendő Pálmák után olly nagy számmal törekednek önkéntis buzgó hazánkfiai. Erre tsak egy intés kell: azonnal meg lesz, kivált ha valamelly nagy méltóságú 's tekintetű Tudós lesz a' meg mozdítója, és ha még helyetis, időtis mutat a' barátságos öszve gyülésre. Több tápláló eledelt találnak ez illy nyelveket 's nemzeteket szerető Tudósaink, üres óráikon ez illyen társaságba; mint a' leg népesebb Hávé házakba. Lehetnének illy Társaságok minden Semináriumokba, Académiákba, Collegiumokba is, a' Pestivel egyesülésbe a' két hazába, a' mellyekbe, kivált az ifjak, sok hasznotis tehetnének a' fő célra tennének is, tsak egy egy intésekre is Tanítóiknak.

Akár melyik formába állana fel ez a' nyelv művelő Társaság, annyival inkább ha mindenikbe: megátolná ez, a' mondott módok által, a' nyelvünk rontására nagyon el áradott káros folyamatokat. Útba vezetné a' külömben buzgó, de tévelygő uton járó jó hazánkfiait. Híkkészülnének a' helyes szók. Es ekkor mind a' vidéki szók, mind a' mesterszók-mind a' szóllások formái a' magyarnak igaz geniusa szerint ki készülvén, öszve gyülvén, könnyű lenne a'

minden dialectusokkal és mindenféle mester szókkal szóllások formáival, egy jó Magyar Lexicon, akármelly tudónak is tellyesen kikészíteni, azt kinyomtattatni. Könnyen találkozik erre nyomtató fele nyereségre is, kapós lévén egy ilyen tökéletes Lexicon. Sőt fundust lehetne ebből tsinálni, egy nyelv mivelő Társaságnak felállítására, fen tartására, jutalmaztatására; ha, mint a' Debreczeni Superintendencia tselekedett az újj Énekes könyvével; másokat ki rekesztő Nyomtatásbéli szabadsággal nyomtattatná ki. Így, ez a' mostani kérdésben, még tsak térföldnek látszó halmotska, egy olyan nagy hegygyé emelkedne, ez a' kezdetben alig esmérsző forrásotska, olly nagy folyamottá válna, melly nyelvünk mivelésére örökké való folyamatot adna, sőt egész Literaturánkatis boldogíthatná. Lassú víz partot mos, a' melly fának árnyékába most nyugszunk: régen tsemete volt. A' mit most vetünk, még valaha nagy fa leszsz.

70. §.

De a' Lexicon, Szótár, tsak ugy lehet Lexicon, ha a' szók öszve szedődnek, a' már meg mondott módok szerént, jó, ha az abéczenek sora szerént elrendelődnek, jó móddal bele íródnak; haszna vehető, ha ki nyomtatódnak. Mivel hát ez utolsónak módjáról tsak most szóllék, a' szók öszve szedéseknek módjatis elő adtam, a' sort pedig a' Lekszikonba mi legyen, minden írás tudó tudja: most már tsak arról kell szóllanom: hogy íródjanak be? mert nem elég bé írni akárhogy; hanem szükség hogy jólis. Erre a' Magyar orthographiatis kell tudni. És így most már

71. §.

A' magyar orthographiáról.

Mind a' szók tsinálásokba; ugy az Írásnak módjára nézve is, sokakban eltávoztak egymástól újjabb

Íróink, sőt a' régiak sem mindenkor egyeztek meg egy formán mindenbe. A' különböző dialectusok leírásáról itt nem szóllok; mert mikor a' szerént ír valaki, az Írásba nints hiba. A' Duna mellyéki dialectushoz képest, jól írja ezeket: vörös, föllebb, írnyi. A' Tisza mellyéki pedig: veres, fellyebb, írni etc. Hanem tsak arról, vallyon, a' szépen való kiejtés (euphonia) szerént írjuk é? vagy a' gyökér szónak és ragasztékoknak világos betűivel változás nélkül? p. o.

euphonice: atytya, agygy, segítstség, tejjes, házzal; orthographice: atyja, adj, segítség, tellyes, házval. Tsudálatos dolog, hogy az Írás a' beszédnek, a' beszéd az Ideának jele, és így az Írás látható, a' beszéd pedig halható Idea: mégis ezek, annyira különböznek egymástól minden Nemzetnél, hogy ha úgy ír mint beszél, vagy meg fordítva, úgy beszél, mint ír: sokszor érthetetlen lenne. Kiválta' Francznál, az írás és a' beszéd, két különböző nyelv egészen. Így minden Nemzet tsak nem egészen két különböző nyelvet tsinált egy nyelvéből, kisebb vagy nagyobb mértékben, u. m. Szóbeli és Írásbeli nyelvet. Pedig, valamint meg értjük a' nyelvet azért, hogy sokszor meg változtatja a' gyökér betűket és hangokat: szinte úgy meg lehetne érteni, ha a' hangok és beszéd ejtések szerént íránk is. De meg lett a' különbség minden nyelvbe, a' Magyarbais. Másképpen kell hát írunk, mint beszélünk sokszor. De meg kell aztis vallanunk, hogy ez a' jól írásnak módja olly sikámló lábon áll minden nyelvbe, és a' szépen szóllás, a' jól írással, úgy öszve ütközik sokszor: hogy valamelyiknek nyakának kell törni. Ha így mondom: házval, atyja, a' nyelvem törik ki és a' fült bántja meg; ha így irom: házzal, atytya, az írásom hibáz. Ki leszsz hát az Edipus, ki jól ki magyarázza, vagy-a' Diktátor, a' ki ki szabja a' határt?

mellyiknek's hol tegyük az áldozatot, az Eufoniának e? vagy az Orthographiának egymás kárával? De csak hozzá kell szólni. Ha valamellyik vidéki dialectus, ugy öszve kötötte volna Orthographiáját Euphoniájával, hogy egymással tökéletesen meg egyezne: könnyű volna a' felelet, és határozás, hogy a' szerént való a' helyyes Irás. De egyik se tartja a' hármóniát az Irás és a' Beszéd közt mindenkor. Azt kell hát meghatározni, az önkényes vélemények ellen, philosophiai principiumoknál fogva, mint eshessék meg ez a' helyyes Irás.

72. §.

Orthografia Görög szó. A' kik csak keveset tudnakis görögül: tudják hogy e' két szóból van öszve olvasztva: *ερθος* és *γραφια*. Hoszszasan philologizálni róla szükség felett volna. Elég hogy: Jó vagy Helyesírást téssen. Helyesen tudni írni, akármelly nyelvetis nem kitsiny dolog és csak nem egy új nyelv Tudomány. (72) Több ez mint szépen írni, mellyet akármelly rajzolóis meg tehet. Ki kell hát ezt jól magyarázni.

73. §.

Az Irás látható beszéd (71). Betűkből megyen ki. Ki találta fel: Ádám, Énók, Móses, Merkurius, Hádmus vagy ki? vizsgálni ide nem tartozik. Elég annyi, hogy azok minden Nemzetnél, a' hang és nyelv mozgulásainak, szabad tétztzés szerént formált jelei, és természetes sor nélkül valók a' mennyiben egy nyelvben sem leg első a' leg együgyűbb, melyből formáltathatnának a' többek, minémű volna az Asiaiaknál a' jod, az Europaiaknál az i. Ebből a' jő ki, hogy minden szót úgy kellene le írni, mint a' nyelv ki ejti a' hangokat. De egy az, hogy, egy nyelvnek sints annyi betűje, a' mennyi féle hang ejtésének mód-

jai vagynak (7: 2. 17.), másik az, hogy ettől el távozott minden nyelv (71). Akarmennyi féle legyen hát a' hang ejtés a' Nemzet szájában: kéntelen azt, a' nálla szokásban lévő, és meg állapittatott betűkkel le írni, de úgy hogy mégis érthető legyen. A' Magyarnak betűi ezek: a, b, c, d, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, r, s, t, z, j, v, ö, ü. gy, ly, ny, ty, sz, ts, zs, ds, dz. Öreg betűk: A, B, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, P, R, S, T, Z, J, V, GY, LY, NY, TY, SZ, TS, ZS, DS, DZ, Ö, Ü.

74. §.

A' betűkből válnak látható Tátatok (szilabák) a' Tátatokból szók, a' szókból az Irás által látható beszéd. Valamint hát a' beszéd tsak úgy helyyes és érthető, ha a' tátatok, a' szók külön külön is tisztán helyyesen mondódnak ki, e' mellett, az öszve fűzött sok rendbeli szók, jól meg különböztetődnek egymástól: úgy az Irás is, helyyes tsak úgy lehet, ha a' szók jól íródnak és különböztetődnek meg egymástól. Így a' Helyyesírásnak, két egymástól nagyon különböző részei lesznek, u. m.

A) A' Szóknak helyyes leírások.

B) Azoknak jó meg különböztetések.

75. §.

A) *A' szóknak helyyes leírásokról.*

A' szók minden nyelvbe Gyökeresek, Ágazattak vagy származtatottak. A' származott szók törsokiek, ágiak, galyiak, bimbóiak, leveliek's a' t. (58.) A' szókat minden Nemzet a' maga szokott betűivel, igazán minden változás nélkül, úgy írja le: a' mint az a' tiszta beszédbe hangzik, a' szerént a' dialectus szerént, mellyet ír, akár gyökeresek, akár öszve tettek, származtattak, akár hajtogáltattak légye-

nek. Leg alább úgy kellene természetesen. Innen lotsadék, zavarék írásnak tartom, mikor egy Nemzetnek betűi közzé, mást elegyítenek még pedig Tudósaink, hijjába való ditsősségből p. o. a' Deákba Görögöt: *Matheseωs*, *Problematoω*. Ez ilyen, nem helyyesírás, mivel nem Görögnek írunk, mikor Deákul írunk: hanem Deáknak. Mellynek az a' következése, hogy ilyenkor a' Görögül olvasni nem tudó, bár jó Deák legyen is: sem nem olvassa, sem nem érti Írásunkat. Ebből az a' természetes regula következik.

A' melly Nemzet nyelvén írunk, annak betűivel éljünk nem tsak a' maga, hanem az idegen szóknak leírásábann is, minémük kívált a' tulajdon nevek. Sőt ha más féle szókat íránk is le, e' regulától, el ne távozzunk, mert leg alább, így az idegen szónak esméretire el juttatjuk az olly embert is, ki a' maga betűin kívül mást nem esmér, ha talán a' szót nem érti is. Természetes régula ez, mert ha az Írás, nem egyéb a' szónak és beszédnek jelenél: (75) ollyan írással és betűkkel kell a' szót elő adni a' Nemzet írásába, melly igazán ki adja a' más nemzetnek hangját, ha szintén talám az más betűkkel írjais le magának. Tsak így tudhatjuk meg igazán az idegen szók ejtéseket, különben nem. E' regulához nézve hibás és nem jó írás hát az a' magyarnak, mikor a' maga már meghatározott betűitől el távozván, más betűkkel írja le magyar írásba vett szavait, minémük: mikor az

e helyett, deák *ae t* ír vagy *oe-t* mint Aeneas, Praefectus, Aegyiptom, poenitentia, ezek helyett: Éne-as, Préfectus, Égyiptom, pénitentia. Mellyeket ha másképpen íris a' Deák és Görög, de így hangoztatja. Nem jó ok az, hogy a' Deák úgy írja, mikor mi magyarul írunk, mert zavarba hozza a' magyart, és ő úgy fogja syllabizálva olvasni: A é

ne ás, po-é-ni-ten-ti-a. És ha így olvassa, a' Deák se fogja meg érteni.

i helyett *y* v. *j*-t ír mint: Tyrus, Sydon, Synodus, myrha, hydra, Rutý, Szatmáry, Buday, ezek helyt: Tirus, Sidon, mirha, hidra, Kúti, Szatmári, Budai. Az *y* nemis betű a' magyarnál; hanem csak a' g, l, n, t betűk meg lágyulásoknak jele. Nem vólt 's nintsis t. i. a' Deákoknak a' magyar gy, ly, ny, ty hang ejtésekre betűjök, és mivel, a' magyar betűket el nyomta a' Deák (5:) kéntelenek vóltak író papjaink elsőbe sokképpen próbálni a' Deák betűkkel azokat ki ejteni, vagy le írni, 's végre ezekben meg állapodni (74). Annyival hibásabb az *y* még megis pontozni, mint: Týrus, Budaÿ, Rutÿ, mert az ilyen pontozás azt mutatja, hogy ez két betű úgy mint *i*, és *j*. Ha a' Ruti-t *y*-nal írjuk, az igaz Magyar egy Tátatnak olvassa, és ha még egy *a*-t teszünk utánna: kutya leszsz belőle. A' leg nagyobb Dominiumokhoz sem ad ez az *y* csak egy fél teleket is, az igazi nevet pedig el rontja, bár ha régi Nemes Levelekbe talám úgy vanis írva hibáson.

j-t írni az *i* helyett, míg a' betűk jól meg nem állapítódtak, szokásban vólt a' régieknél: jrnj, bjró, vjnnj, ezek helyt: írni, bíró, vinni. De már ma ezzel nints a' magyar Írásnak bajja. A' 'Sidóból vette volt ez eredetét, mellyben az *i* pontba szokott nyugodni a' ' jod vagy *j*. Hamar ki mutatta magát ezen írásnak hibás volta, hogy más: fáí, más fáj, máí máj, veri verj.

u helyett *v*-t mint ur vr, bu bv, tyuk tyvk. Ez is a' 'Sidóból vett írásmódja. Kiknél a' ' vaú vagy v. az *u* pontozásban szokott nyugodni. Követte ezt a' Deákis: urbs vrbs, ulmus vlmus. Így tserélni el a' magyarban az *u* és *v* betűket rossz írás. A' magyarnak egészen különböző betű az *u* a' *v*-től,

ez hangatlan, amaz hangos, nem lehet hát egymással eltserélni. Mert a' magyar nem fogja olvasni tudni, Bvdát nem fogja Budának, bvzát buzának olvasni. A' több hangos betűkkel *a, o, ö, ű* nints bajj, az accentusokon kívül. De erről alább (8o.)

76. §.

A' hangatlan betűkről.

A' hangatlan betűk közzül, tsak a' következőkre nézve hibáznak magyar íróink ;

f-re midőn az idegen szókba, helyette *ph*-val élnek azért mert más nyelven úgy íródik. Ha Páfust így írjuk le: Paphus mint a' Görög és Deák, a' tiszta magyar Pap hus-nak fogja olvasni, Orfeust Orpheusnak, prophánust, prop-hánusnak, Fizikát Fizikának, Farizeust Pha-ri-ze-us-nak. Nints a' Magyarinak kettős *ph* betűje, mint a' Görögnek a' ϕ . Azomba azt a' Görög és Deák úgy ejti ki, mint a' magyar az egygyes *f*-et.

h-val egészszen vissza élnek sok magyaraink, kivált a' tulajdon nevekbe és idegen szóknak le írásokba: Tsáthi, Tóthi, Guthi, megh, dögh, patak, Khorus vagy Chorus, Thuri, Thasnádi, Pathai. Vették eztis a' Sidótól, ki tsak nem minden hangatlan betűibe bé szövi a' *h*-t. Hiba mert nints a' Magyarinak kettős betűje *h*-ból tsínálva, szükségtelenis, mert el tsufítja a' magyar hang ejtést.

k-ra nézve, midőn e' helyett *v. c*-vel *v. ch*-val vagy *x*-el *v. q*-val élnek, mint a' Posoni Bibliothekája töredékiben Révainál mindenütt *c*: latiatue zumtuchel mic vogmuc, e' helyt: látiátok szemetekkel mik vagyunk a' 13-dik században. El jött ez a' 16-dik századigis, még a' Kaszszeli Magyar régibb Bibliais így van. Sőt máigis sok idegen szókban

így írnak a' *k* helyett, a' Kereszt nevet: Káritás, írják Charitásnak, Herubimot Cherubimnak, Krisztust Chrisztusnak, Kersoneszust Chersoneszusnak, Kvietantiát qvietántiának, Hvártélyt quartélynak etc. Ha a' *c*-vel élünk a' *k* helyt, a' kitsinyből citsiny, a' cinből kin, a' kevésből cevés, a' kettőből cettő leszsz. Nintsis a' Magyarnek *c* betűje, mellyet a' magyar ábéczésből ki kellett mustrálni azért, hogy az a' Deáknális tsak *e* és *i* előtt hangzik *c*-nek, az a, o, u előtt pedig mindég *k*-nak x, q -ja pedig a' magyarnak nints azért ki is maradt ez is az Ábéczéséből.

p-ről szoltam a' *h* alatt, a' *j*-ről az *i* alatt. Itt tsak azt adom ez utolsóhoz, hogy *j* helyett sokszor él a' Deákis *i*-vel, iudicium, iuventus, de nem a' leg jobb orthográphiával, A' magyarból igen ki ment már ez a' módi. Nemis volna jó, mert ha *p. o.* a' juhót *i*-vel írnök *iuh* víg indulatot jelentene, úgy a' jó iót. A' *v*-ről az *u* alatt. Egyéb aránt a' több deákból a' magyarnak általjött betűkkel nem hibáz a' magyar a' maga írásába.

77. §.

A' kettős hangatlan betűkről.

Nints a' Deáknak, nemis vólt annyi betűje, és olyan: mellyel a' magyar hang ejtéseket mind le írhatta volna. Mikor annak Írása el foglalta a' Magyar betűknek királyi székét. (1) A' magyar betűk mellyek elvesztek, mint a' nyelvis, Asiai lévén, bizonyoson jobbról balra menők vóltak, mint a' több Asiai betűk is de többis vólt a' Deákokénál. Midőn hát illy széles ki terjedésü birodalomban, mint vólt a' Magyar, kivált Heresztyénsége kezdetiben, elkerülhetetlen vólt az Írás, de az akkori Írópapjaink vagy nem tudtak, vagy nem akarták a' Magyar betűket és Írást hasz-

nálni, hanem csak a' Deákot: kénytelenek voltak azokból olyan kettősöket formálni, mellyek által ha csak valamennyireis közelítsék a' magyar hang ejtéseket. Ebből származtak az ö ü hangosok, és a' gy, ly, ny, ty, sz, ts, zs, végre a' Török birodalom alatt a' ds dz.

Sok bajja volt ezekkel a' Nemzetnek, míg a' 16-dik századba úgy meg állapíthatta, mint már ma van, mint a' régibb írásokból ki tevezik. Nem álhatom, hogy mint ritkaságot, vagy két példáját ne említsem a' leg régibb írásunk módjának: *Latiatuc feleym zumtuchel mic vogmuc. Ysa pur es chomuv. Menyi milostben terumteve eleve miv isemucut adamut es odutta vola neki paradisumot hazóá. 's a' t.* Lásd Révai Antq. Hung. Vol. 1. az az Látjátok feleim szemetekkel mik vagyunk. Isa por es hamu vagyunk Mennyi malasztban teremte eleve, mi ösünket Adamot es oda adta neki paraditsomot hazává 's a' t. Ez a' 13-dik századi Írásnak látszik; már 1508 más formán ment, mint ama Pesten találtatott német betűkkel való írás mutatja

Ezt zerzetek Pestnek varosaban
vgyan zent peter vzaýaban
zwleteth vtan elmult ýdöben
ezer öt zaz ees nyoleh estendöben

1556 a' Pesti Gábor Biblia fordításában Mat. 1:9. És mijert hogý az ew ferije Ioséf igaz wala, nem akarija wala Máriát ez dologgal meg zijdalmaznij, hanem chak tijtkon ewtet el hadnij.

A' Heltai Gáspár fordításában már az Írás módja 1551-ben közelített jobban a' mai Írás módjához. De ebbenis vagynak, a' mi ma szokatlan p. o. történet történyed, vagynak vadnak, urat vrat, ennyi ennye, kitsiny kitzin, pedig kedig, Kolosvár Colosvar, ismét ismeg, vén vény, bátyának batjának, Hieroni-

mus Jeronimos. Lásd Bod Péter, Biblia, Histor. IV. H. 11 Rész; ki tetszik e' példákából, hogy minekutánna a' magyar betűk meg vettettek, több századok tölttek el, még a' Deák betűkből, a' magyar hang ejtésekre jelentésekre alkalmas betűk formálódhattak. Nem volt Grammatika, minden úgy irt hát, mint a' hogy nemzetének szokása szerint, jónak ítélte. A' Francia Pap Francziáson, az Olasz Olaszoson, a' Német Németesen, mellyből származtak azok a' különböző Írások a' magyarban, az idegen nemzetekből való Papok által. Jánus Pannonius volt, a' ki leg először Magyar Grammatikát irt a' 15-dik században. De munká a' hova lett nem tudjuk. Az után sok idővel 1610-ben készítette Mólnár Albert a' magájét a' Haszsziai Fejedelem Mauritzius parantsolatjára, Ratona Gelei 1645. Tsipkes Komáromi 1655. Pazmán Péter, Raldi György tsak magyar ékesen szóllásokkal tsinálták ezt, Pereszleni, Tótfalusi, Raposi, Tsétsi kesőbbiek: kiknek munkálkodások által, a' betűk úgy meg állapittattak, hogy azokon a' 17-dik századtól fogva változás nem tétettetett. Megállapittattak a' kettős hangatlanok is. Mellyekre tsak az a' jegyzésem

a) hogy ha két betűkből állanak is: de a' nyelvnek tsak egy, azomba más nemzettől nem követhető mozdulását jelentik, 's különös hangot adnak.

b) hogy, ha a' ts, zs, ds, dz-t ki veszem, nem természetes az öszve rakások. Az y-lonosok a' Görög és Deák betűk természetek szerint nem adhatják ki mondvá, azokat a' hangokat, mellyeknek jelei. És tsak azt jelenti az y, hogy a' velek öszve kötött betűket, Selypen el simitva kell mondani, az s és z-nek öszve olvasztása pedig, kimondhatatlanis együtt, nemis hangoztathatja azt, a' minek jelentésére vagynak együvé kötve. Mind azáltal

c) tsak ugyan már ma úgy meg van állapitva; hogy az egész nemzet el fogadta 's tudja mitsoda

nyelv mozdulásának jele 's a' végre használja. Nem is igen hibáz, nemis különbözik ezekre nézve írásunk, ki vevé a' különböző dialectust. Mert hogy az újabb grammatikusaink szerént, a' *gy* ki ejtését jobban közelitené a' *dj*, nem tagadom: de e se üti pontoson a' nyelv mozdulását. Azonba kár volna ennek változtatásával már meg állapított írásunkat újra zavarba hozni. Tsak a' *tz* és *ts*-ről kívánok ennyit jedzeni

tz, *cz*, illyen két módon írja ezt a' magyar. Egyre él a' magyar mindenikkel, elég jóis mindenik, mert el fogadta a' Nemzet. De mégis jobb a' *tz* mint a' *cz* mert a' *c* ki mustrálódott a' magyar betük közzül a' *t* pedig meg maradt, arányosabb hát azzal tsinálni a' kettőst mint a' ki mustrálttal.

ts, *cs*, Ezekkelis egyre él a' Magyar, de a' *ts*, ittis jobb mint a' *cs* nem tsak azért, hogy a' *ts* jobban közeliti a' nyelv mozdulását mint a' *cs*; hanem a' fellyebb mondott okértis, hogy a' *c* ki van mustrálva a' Magyar betük közzül, a' *t* pedig nints. Azt hogy az idegen szókból formált *c*- es betűjü szókba *cs* vel írjuk inkább: mint a' Caesarból Császár, Pontiusból Pontzius, elmésebb gondolat, mint sem a' tsupa Magyarúl tudó, mellynek írásának módjáról beszélünk, hasznát vehetné. De legyen elég ennyi a' betűkről. Lássunk most

78. §.

Az Euphoniával öszve ütköző Írásról.

Itt van a' külömbbség, itt a' bajis, itt kéne egy jó Édipus, a' ki az önkényes vélekedéseket, philosophiai Principiumoknál fogva, ki ütvén a' Sarkából, egy írásnak módjára vehetné a' Nemzetet. — A' ki a' gyökér szókat meg tudja különböztetni, vagy kike-
resni

resni (55) a' származtatásnak módját érti (57) az ragasztékos szókat ki esméri (59) az ejtegetéseknek hajtogatásoknak (55) és öszve rakásoknak módját tudja. (54) Egy szóval, a' magyar szót, igazán, tisztán, érthetőképpen tudja száján ki botosítani, ki mondani, e' mellett a' betűket, írást tudja: könnyű annak jól írni, tsak a' tiszta hang ejtéseket, azokkal a' betűkkel írja-le, mellyet kívánnak a' hang ejtések, még pedig, akár melly dialectuson. De mivel fellyebb (55) ide igazítottam az olvasót: itt már jobbanis ki kell magyaráznom. Minden nyelvnek vagynak gyökér szavai, mellyekből sok más szókatis származtat, mint láttuk (1: der). Ezek közzül mindeniket akár gyökerek akár ágazottak legyenek, a' neveket ejtegetheti (declinálhatja) az Igéket hajtogathatja (conjugálhatja) minden nyelv a' maga módja szerént. A' Görög βασιλεος, βασιλες, βασιλευω, βασιλευσω, βασιλευχα; a' Deák Rex, regis, regi, regem, regno; a' Német Hönig, königes, königen, a' Francz Roi, roies, a' Magyar Király, királyé, királynak, királykodom, királykodom, királykodott. Jó, jóé, jónak, jót, javulok, javulsz, javult, javulna 's a' t. E' kevés példából ki tetszik, hogy mint a' származtatásokba: úgy ezen változtatásokba, ejtegetésekbe, hajtogatásokba, mint a' hangejtésekbe változnak sokszor a' gyökér hangok: úgy a' betűnekis az Írásba szükség változni. Ezt a' változást az euphonia, a' szebbség kívánja, külömben ki lehetne mondani és így írniis változás nélkül p. o. βασιλευς, βασιλευω; a' Deáknak a' Rexből: rexis, rexi, rexo; a' Magyarnak a' jó gyökerből: jóulok, jóulsz, jóúlt. Ezt kell hát most ki keresni jól, hogy a' szók mind a' beszédbe jól essenek, mind az Írásba. De nem érkezem más nyelveket most fel venni bővebben. Nintsis azokról kérdés, hanem tsak a' Magyarról.

Valamint minden származott szó, két különböző részekből áll, u. m. gyökérből, és azoknak származtatásoknak tóldalékjaiból: úgy az Ejtegetések és Hajtogatások is, az egész szóból, akár gyökök, akár származtattak legyenek azok, és a' változtatások' hangjaiból, betűiből. Ezek a' változtató pótlékok a' magyarba, szinte úgy gyökök a' változtatásokra nézve, mint a' gyökér szókra nézve a' származtatások. Ha már, a' minden nyelveknek közönséges Principiumok szerént, a' gyökérnek, mindég meg kell maradni a' szókban, akármi változásra menjenek: meg kellene, az ejtegetés és hajtogatás formájának is maradni. Megis marad ez minden nyelvbe, a' magyarba is, de nem mindenkor egészen. Az Euphónia nem engedi, melly, néha azt kívánja, hogy vagy a' hajtogatás hangja és betűje változzon, vagy a' hajtogatott szónak valami része, vagy meg tsonkuljon valamelyik, vagy néha pótolta sson valami ujj, és sem a' themába, sem a' hajtogatás caractereibe elő nem forduló betűvel. A' ki a' magyar ejtegetést és hajtogatást meg tanulta és tudja, azt is tudja hol és mimódon változnak ezek által, vagy a' szók, vagy azoknak hajtogatási. Annál fogva azt is: hol mitsoda betűk kívántatnak azoknak leírásokra, a' hang ejtések szerént. De ezeknek módjokat nem lehet bizonyos principiumokra venni a' szokáson kívül, és sem a' betűk meg különböztetése nem ad tsalhatatlan régulát, sem a' sok régulátlansága minden nyelvnek, nem engedi. Ha az esztem helyt, ettem-et jól írom, a' vesztem helyt nem jó vettem, az enyésztem helyt enyettem, ha a' láts helyt jó: láss, nem jó a' tágits helyt tágiss, 's a' t. — A' mivel leg több bajj van, az Euphónia miatt a' Magyar Írásba: a' következők.

1. *A' Származtatásba.* a' ság ség. nem tudja az Író, sokszor hogy írja: rutság ruttság vagy ruttság. Zöltség zöldtség vagy zöltség. Küldöttség küldötség. A' ki a' (55. 56 §.) szerint megtanulta mi a' gyökér szó, a' 59 's több következőből a' származtatás: tudja, hogy: rut, zöld, gyökér szók, küldötneli gyökere, küld, ebből: küldött, a' ság, ség pedig származtatás: Tsak a' gyökereket kell hát leírni, hogyha szintén a' szájba láttatikis valami a' gyökereken kívül belejöni az Eufonia szerint. Ha ruttságot írok, mind a' szónak, mind a' származtatásnak gyökér betűi el változnak, a' rut ruttsá, a' ság tsággá. De sem szónk sem származtatásunknak ilyen módja nints. *Ad* gyökér ige adj hajtogatás: rosszszul írnám hát így: agygy, bátor így hangzikis a' beszédbe, mert se igénk nints: agy, se származtatásunk gy. Ebből következik ez az

1. *Principium*

Ugy írunk helylyesen; ha, sem a' szókat, sem a' származtatás caractereit el nem változtatjuk, el nem rontjuk.

2. *Az Ejtegetésekbe* a' val, vel-lel van leg több bajjunk. Ez fosztó ejtegetés (ablativus). A' hangon végződő szókhoz jól jó mindenkor és egészen: fával, tövel, jóval: de a' hangatlanon végződökhöz az Eufonia miatt, a' v-je, által változik a' szó végző betűjére: babbal, paddal, ággal, véggel, vakkal, énekkal, sommal, vénnel, pappal, péppel, ezek helyett: babval, padval, végvel, pépvel. Élnekis véle a' Tisza mélyékiek (22. a). Nemis rossz, de disztelen. És sem a' pallérozottabb beszédbe, sem az Írásba nem élünk vele. Ha hibázis hát a' fellyebb való principium ellen: mégis jól ír, a' ki az Eufonia szerint így ír, mert az a' közönségesen bé vett principium szerint ír.

5. *A' Hajtogatásokba* (conjugálásba). Az Igének gyökere az Indicativus praesensnek 5-dik személye (46.). Ennekis meg kéne maradni egészszen a' principium szerént. De az Euphonia változtatja néha. És mint az Ejtegetésben fellyebb 2. számnál az hajtogatás ragasztékja, el változtatja az igének utolsó betűjét. *Lát*, Ige gyökér, a' parantsoló és fel függesztő módba eltserélődik az utolsó betű, a' ragasztékok formájára: *lát*-ből *láss*, *lássad*; *forogatból* *forgass*, ezek helyett: *láts*, *forgats*; *vet*, *vess* e' helyt *vets*. De ezek tsak az *s* és imperativus és conjunctivusba mennek, a' *j*-sekkel nints ez a' bajj, *verj*, *szülj*, *hallj*, *beszélj*, *tsudálj* 's a' t. Az *s*-esekbeis az Eufonia kívánja. Jól ir hát, a' ki az Euphonia kedvéért ugy változtatja a' gyökér szó betűit, mert eztis el fogadta a' Nemzet, bátor a' gyökér szó vagy thema szenvedis valamit. Ezekből jó az a'

2. *Principium.*

Az Euphonia kedvéért meg lehet néha engedni, hogy a' hajtogatott szónak, egy betűje leg alább változhasson az Irásbais. Így már a' *jó*-ból mint gyökér szóból lehet az *o* változtatása által ige: *javul* e' helyett *jóul* (78.) a' *hit*-ből hiszen e' helyt *hitszen*, a' *sárgá*-ból *sárgúl*.

4. Néha éppen szükséges az Euphonia kedvéért hogy a' szó és annak származtatása, hajtogatására segitékes betűis fel vétettség, és az kiis irattassék, mint a' *javulba* a' *v*.

80. §.

De nints semmivel több baj, mind a' beszédbe, mind az Irásba, mint a' ragasztékos név mássaival, melyről már emlékeztünk (59.). Azokhoz itt még ezeket adom

a) Ezek a' név mássai: én; te; ő, enyém, tiéd, övé, v. ője, mindég meg tsonkitva mennek a' szóba, leg inkább pedig az *em* vagy *en*, *éd* v. *te*, *ő* vagy inkább *vé*, *je*, nyomodnak belé a' szóba.

b) hogy a' harmadik személynek többnyire a' *je*

c) hogy a' *je* sokszor csak *i*-vé változik, vagy pedig a' *j* magába nyomódik belé, mint a' nevezett §. alatt való példák mutatják

d) hogy a' hangos betűk, a' szóba lévő hangos betűk természetekre változnak által a' 32 §. szerint, a' házem, házéd, házje, e' helyt házam, házad, házja vagy a' *j* el maradván háza. Az Igébe a' ragasztékos formákba: hallom, hallod, halja, perfectumba hallottam, hallottad, hallotta, ezek helyt: hallem, halled, halje; hallottem, hallotted, hallotje. Így a' szeretje helyt szereti, mondi, halli, üti, kíváni, tasziti 's a' t-melleyek mind magyaros hajtogatások és jók, ha nem élnekis minddel. Az Igékbe már meg tanította a' hajtogatás, hogy keljen menni. Ez le írva is így megyen jól. De a' nevekbe, mikor e' ragasztékokkal élünk, az írással számtalan hibákat ejtünk: attya, bátya, kertye, honnyja, konttya, bottya, hibás írás, és hogy mind a' szó, mind az ejtegetés és származás, meg maradjanak, így kell írunk: atyja, bátyja, kertje, honyja, konytyja, botja. Ezekből származik e'

5. *Principium.*

A' név mássai ragasztékoknak betűi a' szónak betűire által ne változtatódjanak. De ezeket a' Grammatikából kell ki tanulni.

81. §.

Az Accentusokról, és Vonásokról.

Az Accentusok is, a' jó írásra tartoznak. Vagyis ezek minden Nemzet Írásába. A' Deák ebbe leg

soványabb, az *in* kívül nem is ad egy betűjének is. Nem is tudnánk ma, melyik hangosok rövid vagy hosszú, ha a' Poéták verseibe meg nem maradtak volna. A' Sidónak is kevés van a' hangok' jelein kívül. A' Görögé több. De mégis, a' Poétákból tudjuk melyik hosszú vagy rövid. Az Olasz, Német, Francz egy forma sovány a' Deákkal. A' Magyar ebbe leg tökéletesebb minden Nemzet irásánál. Az övéis hibáz az *e* re nézve, mellyet a' Magyar három meg különböztető módon ejt ki rövid *e* mint *e'* szóba: szeretet; hosszú vagy éles vonás a' hangosok felett így *é*: térés, kés, kétség; igen éles, mint *kék*, *vér*, *bér*, *fény*. De nints erre jele. Jó lenne a' Görögök *gravis accentus*okat *e'* végre használni. Eleinte a' magyar szókis ezek nélkül irattattak a' Deák módjára. (77) De az idő meg tanította Iróinkat ennek szükséges voltára. És már ma annyira vitte, hogy hozzá fogható Irás nints. Ugy hogy ha elveszne is a' magyar nyelv az élők szájokból, tsupa Irásából is meg lehetne tanulni az ő hosszan vagy röviden ejtett szavait. Melynél fogva valóban érthető az ő Irása. A' ki ezek nélkül ir magyarul; rosszul ir. Mitsoda soká ment és mi utakon ezen accentizálásra, nem fejtegetem. Elég itt annyit meg jegyezni

a) hogy az elveszett magyar betűknek, nem csak kellett lenni *e'* féle *accentus*oknak, hanem a' hangosok felett is kellett azoknak lenni, mivel oda tették régibb iróink is, a' kik tették. Nem úgy mint a' Sidók, kik ezeket is a' hangot jelentő pontokkal alól tették 's teszik

b) hogy az éles hangosoknak jelentésekre, nem elég csak pontot tenni, mert ezt az *i* felibe a' Deákok és más nemzetek is fel tévén a' hosszú *i*-t nem jelentheti

e) hogy az *ö ü*, *eo*-val *eu*-vel írni régiséghez való babonás ragaszkodás, nemis adja ki azoknak élességeket. Leg jobb hát

d) éles vonással élni a' betűk felibe, mert ezek által leg világosabban 's rövidebben adódhatik elő az éles *ö* és *ü*-is. De nem szükség hogy két pont közébe huzattassék így *ö ü* mert e' sokbólis megyen ki, össze is fut az írásba, azomban, a' két accentus, jól jelentheti élességeket, valamint a' két pontis rövidségeket.

82. §.

A' Tsonkitó accentusokról (apostrophus).

Tsonkitó jel, midőn a' betű elibe, vagy utánna teszünk egy görbe vonásotskát fennyedén, de nem éppen felibe így ' annak jelentésére hogy ott hűjja van az írásnak. Erre a' Magyaroknak nagy szüksége van más nemzetek felett, mivel tsonkitott szóval gyakran él. Ezt a' szüntelen elő forduló szótskát, *ez az* mindig meg tsonkitja, mikor hangatlanon kezdődő szó jő utánna; a' kenyér. Azonkívül, a' Dativust és Accusativustis, gyakran meg tsonkitja: az ember' keze, e' helyett: embernek. A' kenyerem' eszi, az az: kenyere-met. Ha *o'* tsonkitó jel el maradna, aztis tehetné: a' kenyerem eszik valamit. Ennek feltétele hát el mulhatatlan a' helyes írásra. De így írni a' Zsidót, zsá-kot, 'Sidó 'sák nem tartom jónak,] ha szinte az *és* helyt elmehetis: 's

83 §.

Az öszvekötő Jelekről.

Öszvekötő jel az írásba - z ,, mellyel a' jelentetik, hogy a' szó két felé van szakasztva a' sor végén. Illyen jelek az Asiai, Arabs és 'Sidó Írásnak nints,

hanem bé töltik a' sort ki szélesített némely betűkkel
 N H L O T de a' szót ketté nem szakaszt-
 ják. Az Europeiak, és így a' Magyaris, mint Europei
 Deák betűkkel élő, ketté szakasztja, ha le nem fér
 a' sorba, azzal a' törvényt, hogy azon egy Fo-
 gásnak Tátatnak (sillabának) betűit nem választja el
 egymástól, hanem egész Tátatot viszen által, 's hágy
 meg a' sor végénis, a' magok nyelveknek szokása sze-
 rént p. o. Seqvana, a' Deák így szaggatja meg Se-
 qvana. A' magyarnak nem jó, mert nints két hangat-
 lanon kezdődő Tátatja; ő hát magyar betűivel így szag-
 gatja meg: Szék-vána. A' ki magyarul jól akarja le
 írni a' szót: erreis figyelmetesnek kell lenni. De a'
 három féle szokott jelek közzül melyikkel éljen?
 Kérdés? a' midőn mindenikkel élnek az Irók. Az e'
 féle jelek, mint a' betűkis, tétztzésből valók lévén,
 mindenik jó, csak a' Nemzetek egygyezzenek meg ben-
 ne. Mivel pedig Nemzetünk mindeniket el fogadta,
 élvén velek, ki egyikkel ki másikkal: azt tartom,
 az egyes viz lapi huzás — leg alkalmasabb *) mert
 az a' Matématikusoknál hijjánosság jele. A' szó is
 hijános még mikor a' sorba egészen le nem fér. **)
 leg rövidebb és leg kevésbé késleltető: pedig erreis
 kell vigyázni. †) a' kettős leniátska = egyenlőség jele.
 többül megy ki, mint az egygyes. ‡) a' kettős görbe
 vonás » sokból megy ki, máskéntis a' más elő hozott
 beszédének jele (92.) szokott lenni. A' következő
 sor szakasztott Tátatjánakis elibe tenni, ugyan azon
 jelt, akár melyikkel éljen az író, szükségtelennek
 tartom azért, mert az írást késedelmezteti ok nélkül.
 A' sor végén tett öszve kötő jel már meg mutatta,
 hogy a' szó tsonka, és hogy a' más sornak elejeis tson-
 ka; nem szükség hát a' felesleg való jel, annyival in-
 kább: mert a' következő sornak elég esmerszhető és
 különböző bélyege az, hogy más sor,

Az öszve tett szók öszve kötésekről.

Az öszve kötő jelekkel, élnek Iróink a' sor végén kivülis a' több szókból egygyé lettekben: el-menés, ki-jövés, párnazsák, anya-szent-egy-ház. Ez nagy pontosság. De nem állanak jól öszve magokkal Iróink, mert mikor így írják a' szót: el-menés, nem tartják meg a' törvényt: menésben, mert egy szónak írják, nem pedig így: menés-ben, vagy be-menés menés ben, holott mind egygyik, mind másik, két, és ugyan azon szókból áll. — Már azt láttuk, hogy nem tsak a' Görög és Magyar; hanem más nemzetek is sokszor két három szóból tsinálnak egygyet (54); aztsis, hogy nem tsak a' Substantivumok, hanem a' praepositiok is sőt a' származtatások (79) és hajtogatások is különböző gyöker szók, ha érthetetlenek is magokba (79). E' principiumból hát a' következne, hogy mind az utól mind az előljárókat, mind a' származtatás, mind a' hajtogatás jeleit, ilyen öszve kötő jelekkel kellene öszve kötni. De ezt nem tselekeszik mindenütt és mindenkor. Meg botránkoznék az olvasó ez illyen írásokban: jó-ság, ja-vul, jo-bb, ja-vul-hat, ja-vul-do-gál, ház-ban, ház-tól 's a' t. Nem hagyom hát helybe a' sor végén kívül való özve kötés jelét, ha több szókból tsinálódott is öszve a' szó

a) mert nemis lehetne, kivált a' Derivatiókba és affixumos szókba, ki válogatni, a' különböző szókat p. o. javasoltathatom (Lásd 35.)

b) mert nemis tartnak egy formaságot az ezt gyakorlók

c) mert nemis elszagगतott szók azok, hanem öszve tettek, úgy hogy ha tsak ugyan kéne és le-

hetne valami jellel össze tételeket jelenteni, a' sokszorozás jelével kéne + így: ajtó + sark, levél + táska, szép + ség, ember + nek. Teremtő Isten! hova jutnánk így e' nagy pontossággal.

d) mert az Arabs Cuficus írásnális (10.) alkalmatlanabb lenne így írásunk. Ne böltsekedjünk felettébb. Járjunk az ország úton. A' 'Sidó tsinálja ezt ritkán. De az Europaiak, Görög, Deákok, kiknek betűivel élünk, nem. Össze írják ők különböző szavakat, mikor azokat egygyé tsinálták, meg különböztetés nélkül, mintha egy szó volna. Tselekedjünk miis így. Annyival inkább

e) hogy nemis igen régen tsuszott e' bé írásunkba. Sem a' régibb sem az ujabb Biblia fordításunkban sem a' fentebb nevezett (77) halotti beszédben nem találjuk ezt.

Tsak az a' Hérdés lehetne: nem volna é jó? a' különböző szóknak első betűit öreg betűkkel írni? Ez ugyan meg lehetne kitsiny bajjal, tsak volna lehető's a' származtatásokban hajtogatásokbanis ki választani mindenkor és a' nagy betűknek más célra való fordítása miatt (89.) meg ne zavarodnék az Írás. De mivel illy sok nehézséggel járna ez az össze kötés: maradjunk meg a' régi móddal. Írjuk egynek a' különböző szókból egygyé letteket.

Hogy pedig egy formaság legyen Írásunkba, ne tsak némelyeket írjunk össze: házba, házból, háztól, hanem mind: házmellett, házontúl, házelőtt, házellen, fanyelübitsak. Nemis kell az illyembe egyébre vigyázni, hanem arra, hogy az össze rakott szokat meg ne tsonkittsuk, mint keztek mostanába, nyelv mestereink némelykor, igyekezvén a' hoszszu szót eltávoztatni, hogy így az eredetes, vagy fő szók egészen meg lévén benne a' Magyar által láthassa mindeniket. Ennyi legyen elég a' szóknak helyes Írásokról.

B) A' Beszéd helyes le Irásáról.

A' Szókból lesznek Beszédnek, mikor sok szókat össze fűz az ember össze alkalmaztatva. Mivel, a' betűk a' nyelv mozdulásának jelei a' jól össze rakott betűk pedig a' szóknak (mellyet Irásnak nevezünk) a' beszédnek jele: tehát az Irásnak úgy kell alkalmaztatottnak lenni, hogy a' beszédetis jelenthesse.

A' beszédet, mikor értelmessé akarjuk tenni, nem zavarjuk össze a' szókat: hanem tisztán ki mondjuk mindeniket külön külön, a' mi fő dolog benne, hathatósan ki mondjuk, hogy a' halgató jól meg érthesse miről beszélünk. Az egész beszédnek sorjába kisebb 's nagyobb meg állapotásokat teszünk. Ha hosszú, mint az óratoroké, a' materiák minéműségekhez képest, fel osztásokat teszünk. Mikor valamely szó beszéd homályos, azt ki magyarázzuk, a' más beszédet, melyet beszédünk közibe elegyítünk, meg jegyeztetni kívánjuk. E' mellett a' beszédnek olyan tonusokat adunk, a' millyen indulattal beszélünk, vigat, szomorút, haragost, szelidet, szerelmest, gunyolót, szánakozót, fenyegetőt, biztatót 's a' t. És mikor így beszélünk: akkor beszélünk jól, 's értelmesen. Mivel már az Irás nem egyéb látható beszédnél (75) szükség a' helyes Irásba, hogy ezeknek jeleis feltaláltassanak. — Nemis felejtkeztek el ezekről az Irást tudó Nemzetek egészen, mert a' pontozások (interpunctiók) minden nyelvbe erre való. De elegendőket még a' legpallérozottabb nyelv se tsinált. Nints tudtomra, egy nyelvvis, mellynek írásába az indulatok jelentésekre jelek volna, a' kérdő

és felkiáltón kívül. Én eztis fogom illetni magyar Irásunkra nézve, melyet ha Nemzetem jónak itélvén elfogad: mostis felül halad ugyan minden Nemzetet Irásának helyes vóltával, akkor pedig kéczczeresenis.

87. §.

Ezek szerént 7 féle Jelek kívántatnak a' beszédhez képest a' Jó Irásra: 1. Külömböztető. 2. Magyarázó parenthesis. 3. Fő dolgot mutató. 4. Résedelmeztető interpunctio. 5. Más beszédet mutató. 6. Nagy részekre osztó. 7. Indulatot mutató.

88 §.

Külömböztető, vagy meg szaggató jel, az, mikor a' le irt szók közt egy egy kis ürességet hagyunk az Irásba. Ezt nem tudták a' régi Romaiak, kik minden meg szaggatás nélkül irták a' szókat egy más után még pedig öreg betűkkel, minémüeket találunk a' régi kő meczczéseken és mais követik a' régiségnek babonás tiszteletéből némellyek némelykor, mint ha az apró betűk nem könnyebben olvashatók volnának az emlékezet oszlopokonis. Az illyen Irás igen nehéz olvasásu, kivált ha nintsenekis a' szók jól megkülömböztetve. A' beszédbe meg külömböztetjük a' szókat, külömben ha öszve habarjuk: nem ért senki. Nem kell hát az Irásba is öszve raggatni a' külömböző szókat, hanem tsak akkor, mikor egy szóvá tsináltuk azokat (54). Ez a' mód elég jó, melyet követis minden Nemzet. Meg maradhatunk miis Magyarok vele.

89. §.

2. A' Rekeszről (parenthesisről.)

A' Rekesz jel ez |: :) vagy () Ezzel jelentődik, a' magyarázatra, a' beszéd közibe szúrt szókat.

Ezis elég szokott jel, elég jóis, magyarázni se kell.
Minden jó író tudja.

90. §.

3. Fő dolgot mutató Jegyről.

Minden rövid értelmes szóllásban, van egy fő dolog, a' mit világosit a' többi szó. Ennek jele, a' nagy öreg betűn való kezdés. Abba különböz a' pont után való nagy betűtől, hogy ezt másuttis szoktuk írni mikor fő dolog, 's olyan a' miről beszélünk, minémük kivált az országoknak, városoknak, hegyeknek, folyó vizeknek, hivataloknak, embereknek tulajdon nevei, atyafiságok, Isten, Angyal. Ebbe sok hibát ejtenek Iróink a' helyes Irás ellen.

a) Egészen nagy betűkkel írják a' nagy neveket mint: ISTEN, JEHOVA, II. JÓSEF, FELSÉGED 's a' t. Ez szinte úgy nem ad az Istennek és a' Királyoknak nagyobbtságot, mint az *y*-nos név a' Nemes embernek teleket (75. i) annyival inkább: mert az Irás, tsak a' szónak jele () a' szó pedig a' személynek, mellynek ki mondásába semmi különösség nints. Mivel pedig, tsak ugyan jelent annyit; hogy ez ilyen nagyoknak a' nevek erántis tisztelettel vagyunk, különbömben is közönséges szokás, meg maradhatunk vele, ha az orthographiára nem tartozik is. Hiba az is

b) Midőn az ilyen nagyoknak Neveiből, adjectivumot formáltunk, és így magyarázójává tettük az Ideában lévő fő dolognak; mégis nagy betűvel kezdjük p. o. Isteni méltóság, Királyi felség, Budai bor, Atyai indulat. Ezekbe a' fő Ideák: méltóság, felség, bor, indulat, az öszve rakás és beszéd ezélja szerént: ezeket kellene hát nagy betűkkel; amazokat pedig kis betűkkel kezdeni, hogy így az olvasó, a' nagy betűjü szóból, azonnal észre vehetné, mi az Irásba fő Idea és név.

Ez a' segedelmek, nints az Ásiai Irásoknak. Egy formák nekik minden betűik. Azok a' nagy betűk a' Bibliába, mellyekből a' 'Sidók, olly sok és nagy titkokat magyaráznak, kabaláznak, nem formával, hanem tsak nagysággal különböznek. De az Európaiaknak két féle betűik lévén, öreg és apró, 's egymástól különbözvén, igen jól segíthetik általok magokat, a' fő Ideáknak, a' magyarázóktól való megkülömböztetésekre. Mellyeknél fogva, a' Németek, minden Substantivumot, érthető szót, nagy betűvel kezdenek, a' Helvetusok még a' visszonozó (relativa) Névmássaitis. A' Francziák, Magyarok, tsak a' feliyebb elő számlált dolgoknak neveit, egyéb Substantivumokat ritkán. Ugy hogy e' tekintetben még sem bizonyos, sem jó lábon nem áll orthographiánk egy Nemzetnélis Európába. Pedig nem vólt volna nehéz meg állapítani. — Az Irás a' beszédnek jele. A' Beszédbe arra kívánjuk leg inkább figyelmetesekké tenni az embereket, miről beszélünk. Ezt az Irásba azal igen alkalmatosan meg tehetjük, ha a' fő szót (Subjectumot) nagy betűvel kezdjük. És mivel a' fentebb említett tulajdon és közönséges nevek azok, mellyekről leg többet beszélünk: azért írták azokat vagy egészen, vagy a' kezdetben nagy betűkkel orthographusaink. De mivel nem mindenkor beszélünk tsak ezekről a' nagy dolgokról, hanem egy szűnyogról, füstről, porról, polyváról, pontról, szemetről, hajszálról, sőt néha a' semmiről is: mindég nagy betűvel kell kezdeni, valamikor Subjectum. Ellenben a' nagy dolog nevét se, ha nem Subjectum. De mivel ez nagyon szokás ellen volna: hagyjuk meg a' nagyoknak neveket is. És így kezdjük, vagy egészen is írjuk az igen nagy neveket, nagy betűkkel. Ezen kívül pedig tsak a' Subjectumot, de nem minden substantivumot mint a' Németek tselekesznek,

nemis tsak a' nagy dolgok neveit, mint a' Deákoknak, Frantzoknak, és Magyaroknak szokások. — Né-ró a' legyeket öldöste a' házába. Roszsz orthographia, mert a' Légy, Subjectum, nagy betűvel kell hát írni, valamint azis, ha Németesen a' házat nagy h-val írnák azért, hogy substantivum, mert nem Subjectum.

91 §.

4. *Az őrző strázsa betűkről.*

Őrző betűk azok, mellyeket a' különböző lapoknak végén, a' soron kívül alól szoktunk írni egy leg fellyebb két Tátattal (sillabával) a' végre, hogy más oldalra által menvén, hol ugyan azon tátatokon kezdődik a' sor, az által jó utba igazittassunk. Ez is az orthográfiára tartozik, de a' mellyet sok újabb íróink, nyomtatóink, az olvasónak sokszori megzavarodásokra el mulatnak. Ez is a' beszédnek természetén fundáltatik, mellyet ha mikor félbe kell szakasztanunk, másszor azon kezdjük a' minn az előtt el végeztük. Hiba nélkül hát ezt az Írásba sem mulathatjuk el.

92 §.

5. *A' Pontozásokról (interpunctio).*

A' Beszédbe, nem tsak el választjuk egyik szót a' másiktól (85), hanem hogy érthető legyen, némely szóknak el mondások után, egy kis köz üregetis hagyunk, idő haladékat, hogy a' halgató annál jobban meg érthesse, engedvén időt, hogy az elme, villám módra meg futhassa 's öszve fűzhesse a' szók által jelentett Ideákat. Ez a' köz idő néha hosszabb néha kurtább. Ezen köz idő hosszúságának vagy kurtaságának leg alkalmasabb jele lehetett volna az

Írásba, a' szók közt hagyandó ürességnek vagy köznek szűkebb vagy tágasabb meg hagyása. De a' Nemzeteknek nem tecczett ezen jelekkel élni, akár azért, hogy a' papirost meg kiméljék, akár azért, hogy a' szapora nyelv kevesebb, a' tsendes, több időt hagyván, lehetetlen lett volna meg határozni, mennyi legyen az a' köz üresség az Írásba a' több össze rakott szók közt. Azértis bizonyos, könnyen ki vethető jeleket választottak ezeknek elő adásokra a' Nemzetek, de különbözöket, helyetis különbözöket rendeltek nekik a' különbözö nemzetek. Nem szóllok itt a' 'Sidók Sillukjokról, Athnachjokról, Mercájokról etc. a' Görögöknek a' szók vége felibe oldalaslag tett egy pontjokról, mellyel két pont helyett élnek. Nints idő. Nemis adnak ezen czélra, a' mit keresünk, világosságot nagyobbat. Elég itt az, a' mi a' napnyugoti Europaiakkal, a' Magyarokkal köz jel, mi nemüket a' 'Sidók Sónak neveznek azért, hogy náluk nélkül az Írás sótalan, ízetlen, értetlen. Illyen sava már az Europai Írásoknak

- , mellyel a' beszéd közben való leg rövidebb megállapodást jelentik, mellyet szoktunk akkor tenni mikor a' beszédünk valami felbe érthető, de nem tellyes
- ; mellyel hasonló rövid meg állapodása jelentetik beszédünknek de több illyen félig érthető beszédet tettünk
- : mellyel a' kerek beszédünknek (periodusnak) egyik részén állapodunk meg, mellyre már több idő közt fordítunk.
- . mellyel az egész meg nyugovásunknak, állapodásunknak mégis hosszabb idejét jelentjük p. o. Ha, a' menyben fel hágok, ott vagy; ha, a' föld gyomrába mégyek, ottis jelen vagy: azértis előttem el nem rejtezhetem. Igen jó Jelek ezek, könnyen ki írha-

írhatók, és minekutánna teczezett a' Nemzeteknek el fogadni, jól jelentők és az orthográphiára annyira tartozók, hogy nállok nélkül sőtalan, ízetlen a' leg szebb Irásis. Tsak azt jegyzem meg rólok :

a) hogy közönségesen, a' pontos vonással; nem élnek, nehéz lévén még az Órátoroknak is, helyét meghatározni, külömben is igen tsak egy forma a' beszéd-béli meg állapotás mind a' pontatlan, mind a' pontos vonásu helyeken

b) hogy a' két pont : a' kerek beszédnek egy egész érthető részén való meg állapotásnak, késésnek jelévé tétetvén, hibáson fordittatik, a' más elő hozott beszédének jelentésére.

c) hogy az egy magános pontról tsak azt jegyzem, hogy mivel igen kitsiny jegy, nem tsak magába : hanem a' jobb jegyekhez képestis, és így a' jelentett dolgot, a' hosszabb pihenést a' beszédben viszszaan véve jelentheti. És így e', nem principiumnál fogva választott jel. De másképpen is a' sebes írásba könnyen homályossá lehet, és egy légy köpés által is meg eshető lévén, az Irás miatta könnyen meg zavaródható lehet. Ennél fogva nem volna rossz e' helyett nyomosabb jelt választani, ha a' szokás nem ellenzené nagyon. És mivel már némelyek, ezt a' nagyobb meg pihenést jelentő pontot egy utánna tett egyenes vonásotkával is pótolják így — talám e' maga elégis volna, természetesebb jel is lenne. Mellyet mikor a' beszédnek új része következik, hosszabbán is meg lehetne húzni.

95. §.

6. A' más beszédét mutató jel.

Mikor beszélünk, a' más szavait is mondjuk néha. Hell hát az Irásba is ennek jelének lenni. Van is ez

tsak nem minden Nemzet Irásába. Az Europai nyelvekkel a' Magyarinak is van ilyen jele

a) a' kettős pont : De ezt a' Periodus első tagja jelének téven (91.) zavar nélkül nem fordíthatjuk erre a' végre is.

b) az olasz betűkkel való Irás a' nyomtatásba , az Irásba pedig a' szók alatt való elhúzás. Ebbe tsak az a' baj hogy a' Tulajdon nevetek is így kezdjük írni, és nyomtatni egy időtől fogva , és így zavart csinálhat. Másik baj : hogy a' mások szavaival egész leveleket is be töltünk , mellyekre nints mindenkor elegendő betű a' nyomtató műhelyekbe , az írónak pedig ideje , hogy olyan pontos vonásokat tehessen , a' minéműt kíván ez a' linea vonás restelliis , mikor már az Irást meg tette. Noha meg kell vallani , hogy ez , széppéis , érthetővéis nagyon teszi az Irást. Hogy hát mindeniken segítsenek újabb orthographusaink találták

c) a' kettős görbe vonást , mellyeket a' más szavainak eleibe és utánna tesznek. E' sem természetes jel : de már el fogadott , annál fogva jó , mert könnyen ki írható. Élhetünk hát vele a' helyes Irásba. Róla tsak azt jegyzem meg , hogy a' hol kezdjük a' más beszédét le felé görbítve hadjuk a' hajtását , a' hol el végezzük felfelé így " hogy a' kezdetet a' végezettel öszve ne zavarjuk. És továbbá hogy ha sok sorokból áll a' más beszéde , a' soroknak elein mindenütt fel legyen téve a' kezdő görbe rántás , . De nem tsak egynéhány Periodusból áll mindenkor beszédünk , hanem egész órátiókból , mellyekbe külömb külömb féle hosszas elő adásu dolgok jönnek elő. Eztis le kell írni , ugy a' mint vagy el mondtuk vagy el mondjuk. Hogy értelmes legyen beszédünk , részekre , szakaszokra , cikkelyekre osztjuk azokat , a' nagyobb szakaszok végén , ki is pihenjük

magunkat, a' halgatóknak is időt adunk el mondott beszédünknek egybe származására, meg fontolására. Meg kell ennek lenni a' jó írásban is. Ezekre még nints az Írásba meg állapított jelünk. A' mennyi az Író annyi féle jelekkel él. Nem mondom hogy rossz-szal de különbözökkel. Nem lehet pedig azt meg mondani, mitsoda hasznos volna az egy formaság az értelmes írásra.

94 §.

7. A' Hoszszú Írás felosztásának Jelei.

Mint a' fáknak gyökerei, törsekei, ágai, galyai, bimbói, levelei, virágai vagynak (58), úgy a' hoszszú akármelly rendes beszédet is fel lehet osztani, hasonló különböző részekre

1. A' Fő matériát nevezhetjük gyökérnek, melly lehet egy hoszszú beszédbe néha több is egynél.
2. A' Gyökérmatériát, ismét fel oszthatjuk, ha több egynél külön külön ágakra.
3. Az Ágakat galyakra.
4. A' Galyakat bimbókra.
5. A' Bimbókat levelekre. És ha ezeket a' mester-szokat a' beszédbe is bé vihetnénk, mint e' ket-tőt, Beszédemnek gyökere, ága. (De már tovább nem visszük a' metaphorát hasonlatosságot, galya, bimbója, levele már nem jó.) a' hoszszú beszédet is tsuda módon erthetővé tennők. De talám ne bántsuk a' szokást, ha másképpen teszik is a' beszédbe a' fel osztást, tsak ugyan meg teszik azt az orátorok. Az Írásba is kell ennek jelének lenni, hogy meg feleljen a' beszédnek. A' Helyes-írásra hát szükségesnek és jónak tartanám, mindig meg maradni ezekben:

a) A' feltételnek első osztályát Római számokkal írni I. II. III. IV. 's a' t. Rész v. Ága.

b) A' fel osztott Részeknek kisebb osztályait az arabiai számokkal 1, 2, 3, 4-dik galyi.

c) Ezeknek a' galyi Ideáknak újabb osztályait az ábéce betűivel a, b, c, d, bimboi.

d) Ha még ezeknek is vólnának részei, az ábéce nek kettőztetett ugyan tsak elsőbb betűivel aa, bb, cc, dd, levéli. Ezt ilyen formán tselekeszik mais a' pontosabb Irók, ha nem egyformán is mindnyájan. E' szerént az első osztálynak, a' Római számmal a' papiros közepe taján kén kezdődni. Az Arabiai számnak, a' szélen kívül a' sorok oszlopán az a, b, c, d betűknek belől a' sorok oszlopán 3, 4, betűkkel, az aa, bb, cc, dd-nek ismét amannál beljebb két három betűvel. Vagy ha e' sem vólna elég

e) ilyen pontokkal -) -) *) ÷)

Péllda A' Fáról való beszédbe.

A' Fa két féle :

I. Gyümölcstös. II. Gyümölcstelen.

I. A' Gyümölcstös fa.

1. Lágý haju gyümölcstös. 2. Tserép magvu. 3. Hemény haju.

1. A' lágý haju a) alma, b) körtvély, c) naszpolya, d) Berekenye.

2. A' Tserép magvu a) Baracz, b) Szilva, c) Megy, d) Tseresznye, e) Mondola.

3. Hemény haju a) Dió, b) Gesztenye, c) Mak, d) Mogyoró.

a) Dió aa) Szeretsen, bb) Fás, cc) ifátlan, dd) Tökös.

d) Mogyoró aa) fejer, bb) veresbélü.

II. Gyümöltstelen fa.

1. Nagyok. 2. Aprók.

1. Nagy fák

- a) Fenyő aa) veres bb) fejer fenyő.
- b) Nyár.
- c) Jegenye.
- d) Nyir.

2. Aprók.

- a) Füz aa) sárga füz. bb) fejer füz.
- b) Rekettye. 's a' t.

95 §.

Az Indulatok Jeleiről.

A' Beszédet, vagy soha nem, vagy igen ritkán teszszük, valamely bizonyos indulat nélkül. Vagy haraggal, vagy szerelmesen, vagy fenyegető, vagy alázatos, vagy egyenes, vagy tsúfolódó, vagy siró, vagy nevető 's a' t. hangon adjuk ki a' beszédet. Ezeknek jelentésekre, egy Nemzetnek sings jele az Írásban, a' Kérdőn és Felkiáltón kívül. Pedig mivel az Írás a' beszédnek jele (71.) ha, a' beszédet igazán akarnánk ki jelenteni: ezekre is jeleinknek kellene lenni. A' Kérdő jellel is hibáson élünk: mert olyan messze teszszük a' Hérdés végére, hogy mikor hosszú a' Hérdés, már el olvastuk, és a' tonus megadásáról akkor gondolkodunk, mikor már késő. Ugy hogy megént elől kell kezdenünk az olvasást, nagy alkalmatlansággal, hogy a' beszéd tonusát megadhassuk és az Írást igazán érthessük. A' beszédbe, már az első szóba kezdjük meg adni a' tónust. Bizony hát az Írásba is vagy leg elől, vagy az első szó után kéne a' jelnek lenni. És pedig minden Jelnek, a' minémü indulattal beszélünk. En ezt igyekezem

meg igazítani és ki pótolni, ha tecczik a' Tudós világnak el fogadni.

V ki nyílt virág formát mutat, melly lehet az örvendező szívnek és így a' vidám beszédnek is emblémája,

A Meg fordítva ellenkezőt, és így szomorúságot minémü a' hervadó virág.

⊙ Fejével fel felé álló g betű kis formába, jelentheti a' bátor felemelt fővel ditsekedve való beszédet és fenyegetőt, feddözőt.

⊖ meg fordítva le felé fővel, jelentheti a' félénk 's annál fogva alázatos beszédet, kérelmest.

V mint egyenesen ki nyílt két ágú betű, ki nyílt szívvel való beszédet, tettetés nélkül valót.

Λ meg fordítva, a' tsufolódo beszédet, mint a' melly egyenesen ellenkezik a' ki nyílt szívvel.

— mint egy fel tartott pohár, melly várja a' beletöltendő bort vagy vizet, bizodalmas beszéd tónusának jele,

— meg fordítva, mint a' millyen pohárból még az is ki ömlik, a' mi benne van. Jelentheti a' bizodalmatlan beszédnek tónusát. Ennyi jel elég lesz az indulatokat ki mutatni, leg alább most még. Mert bátor vagynak még több indulatais a' szívnek, de azok vagy olyanok, mellyek a' nevezettekbe bé foglaltatnak, vagy olyanok, mellyeknek tónusait nem szereti a' beszéllő ki nyilatkoztatni, minémük az irigység, tettetés, gyűlölség, hizelkedés

Mellyekről tsak azt jegyzem meg:

a) hogy ezek könnyen ki vethető együgyü jelek, mellyek az Írásnak kitsiny késedelmet okoznak, azomba szükségesek, 's azért is választódtak

b) a' magyar írónál szokott vonások, új tanulás hát nem kell reájok,

c) ha már a' kérdő és fel kiáltó jeleket ? ! a' szokás meg nem engedi: hogy alól tétetődjenek a' betűk aljára: ezeket is vigyük oda, a' hol azok vagynak felül, hogy azokkal egy formaságók legyen, 's az interpunctióktól is különböztetődjenek meg.

d) hogy a' tonust kívánó beszédeknek ne a' végére, mint a' kérdőt szoktuk eddig: hanem az a' féle beszédnek első szava után vagy felibe tegyük, hogy azonnal észre vehessük, hogy a' következő szóknak mitsoda tonust adjunk.

96. §.

Igy a' Magyar nyelvnek eredete, a' Dialectusok közönségesen, a' Magyaroké különösen, a' nyelvünk bővítésének módja, egy jó Magyar Lexicon készítésének útja, és a' helyes Írás tudománya, e' lehetőségig elő lévén adva: be rekeszttem munkámat azzal a' jó kívánással: adjon Isten a' Magyar Nemzetnek tovább is állandó virágzást, a' Hazának Nemzetet és Nyelvet betsülő nagy hazafiakat, tudós és munkás férjfiakat, hogy Nemzetünket vihessék fel a' ditsőségnek leg felemelkedettebb halmára.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

03242

Orszagow Wschodni, 1800, 1801